

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

**Порівняльний аналіз демократичного транзиту
в Польщі та Грузії**

Кваліфікаційна робота за спеціальністю 052 «Політологія»
освітнього рівня «магістр»

Допущено до захисту
завідувач кафедри
Шляхтун П.П. _____

студентки II курсу
спеціальності «Політологія»
Якименко Вікторії Сергіївни

Науковий керівник –
кандидат політичних наук, доцент
Коршук Роман Миколайович

Київ -2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1 Теоретичні засади дослідження демократичного транзитив краінах посткомуністичного простору.....	6
Розділ 2 Соціально-економічні реформи як чинник демократичних трансформацій в посткомуністичний період в Польщі та Грузії.....	23
Розділ 3 Політико-правові реформи в Польщі та Грузії як умовапереходу до демократії.....	44
Висновки.....	64
Список використаних джерел.....	71

Вступ

Актуальність теми дослідження. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття у країнах посткомуністичного простору відбулися «оксамитові революції», що завершилися, з одного боку, крахом локальних комуністичних режимів, а з іншого – прискорили розпад і ліквідацію всієї системи соціалізму. За короткий проміжок часу відбулися радикальні зміни у політичній, економічній та ідеологічній сферах суспільного життя у країнах посткомуністичного простору. Викликом для посткомуністичних країн стала потреба зовнішньополітичних та внутрішніх змін. Одним із головних завдань країн посткомуністичного простору була трансформація недемократичних режимів у демократичні. Цей процес супроводжувався як вагомими досягненнями у демократичному реформуванні, так і різноманітними кризами внаслідок нестабільності, спричиненими необхідністю створення нових політичних інститутів, що здатні відповідати вимогам демократичного суспільства, і ліквідацією старих. Водночас досвід демократичного транзиту у пострадянських країнах засвідчує, що запровадження демократичних інститутів не може виступати базовою ознакою формування демократичного устрою, тому що досить часто політичні актори, формально створивши демократичні інститути, продовжують використовувати недемократичні методи та засоби реалізації політичних рішень.

Держави Центрально-Східної Європи, зокрема Польща, стали на шлях розбудови демократичних політичних режимів приблизно одночасно – впродовж 1989-1991 років, тоді як Грузія стала на успішний шлях демократичних змін лише на початку ХХІ століття.

Досвід Польщі та Грузії демонструє, що дотримуючись певних умов, стабілізація та реформи можливі як за надзвичайної, так і за нормальної політики.

Мета дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є порівняти особливості демократичного транзиту в Польщі та Грузії

Завдання дослідження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- розкрити теоретичні засади дослідження демократичного транзиту в країнах посткомуністичного простору;
- дослідити соціально-економічні реформи у посткомуністичний період у Польщі та Грузії;
- виокремити політико-правові реформи як умову переходу до демократії у Польщі та Грузії.

Об'єкт дослідження - демократичний транзит як політичний процес, що передбачає розширення прав і свобод громадянського суспільства, систематичну участь суспільства у політичному житті держави та його

вплив на прийняття державно-управлінських рішень, посилення контролю з боку суспільства за діяльністю держави, ідеологічний і політичний плюралізм.

Предмет дослідження – демократичний транзит у Польщі та Грузії.

Методи дослідження. Під час вирішення визначених завдань використовувались наступні методи дослідження:

- системний метод дав змогу дослідити демократичний транзит як комплексний багатоаспектний процес;
- історичний метод дозволив виявити історичні передумови демократичного транзиту та пояснити виникнення та розвиток тих чи інших запитів суспільства у країнах посткомуністичного простору, зокрема в Польщі та Грузії;

- структурно-функціональний метод використано при дослідженні способів формування та функціонування органів державної влади в посткомуністичний період;
- порівняльний метод дав можливість визначити спільні й відмінні риси демократичного транзиту в Польщі та Грузії.

Джерельною базою дослідження є наукові праці українських та зарубіжних дослідників, наукові та публіцистичні статті.

Структуру кваліфікаційної роботи складає вступ; основна частина, що складається з 3 розділів, висновки та список використаних джерел. Обсяг роботи становить 75 сторінок. Список використаних джерел містить 51 найменування.

Розділ 1

Теоретичні засади дослідження демократичного транзиту в країнах посткомуністичного простору

«Політичний транзит» або «перехід», - це політичний процес, який відбувається у правовому полі певної держави та передбачає злам інститутів авторитарного режиму і встановлення демократичних інститутів. Демократичний транзит, як правило, передбачає певні соціальні та інституціональні зміни, що зумовлені переходом з авторитарних на демократичні методи управління. Поняття «демократичний транзит» розглядають як процес транзиту (переходу) певної держави від авторитарного політичного режиму до демократичного політичного режиму. Потрібно зауважити, що не обов'язково перемога демократичного режиму є кінцевим результатом демократичного транзиту.

«Демократичний перехід – це процес, що в широкому сенсі починається з того моменту, коли авторитарна система, що існувала раніше, починає демонтуватися і потім, через фазу конституювання нової демократії, розвивається до встановлення і повноцінного функціонування останньої» [43, с. 23].

Засновник *transitology* (транзитології) – американський політолог Д. Растоу, який перший спробував розробити сучасну модель демократичного транзиту. У статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» («*Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model*»), яка була надрукована у 1970 році, Растоу зазначив, що «основа демократії – тонка грань між нав'язаною одноманітністю (яка веде до тиранії) і непримиренною ворожнечею (руйнує суспільство за допомогою революції або сецесії). Той елемент, який можна назвати консенсусом, є складовою трьох етапів

генезису демократії. Необхідне початкове почуття єдності, яке б відразу було властиве суспільству і, відповідно, стояло над просто думкою і просто згодою. Необхідне свідоме прийняття демократичних процедур, але в них повинні не стільки вірити, скільки їх застосовувати - спочатку, можливо, в разі потреби і поступово за звичкою. У міру того, як демократія буде успішно долати черговий пункт з довгого списку, саме використання цих процедур буде крок за кроком розширювати зону консенсусу» [50].

Політолог зазначав, що для демократичного транзиту не потрібен високий рівень економіки, певний показник валового внутрішнього продукту чи наявність великої частки середнього класу у суспільстві. На думку Растоу, єдиною ваговою вимогою, яка відіграє роль у політичному транзиті, є присутність національної єдності у суспільстві, яке прагне демократичного транзиту і має єдність, непоборність і рішучість у своєму прагненні. Растоу був переконаний, що успішність демократичного транзиту можлива, якщо більшість громадян певної держави, зробили рішучий вибір у напрямку демократії та не вагаються щодо правильності свого рішення приєднатися до певної політичної спільноти і, відповідно, напрямку.

Растоу у своїй роботі зазначав, що трансформація політичних режимів складається з трьох стадій переходу від недемократичного політичного режиму до демократії: 1) підготовча, що характеризується серйозним конфліктом всередині політичної еліти; 2) прийняття рішень, коли здійснюється вибір альтернатив, підписання політичних угод на основі розумних компромісів, вироблення планів демократичного будівництва; 3) фаза звикання, коли демократичні інститути поступово закріплюються та затверджуються суспільством як норма.

У ході першої фази – підготовчої фази – у суспільстві починають формуватися передумови демократичного транзиту. Як вже було зазначено, головна вимога, на думку вченого, - національна єдність, яка, як правило, у

суспільстві формується стихійно. «В одних випадках економічні фактори, наприклад, низький рівень розвитку економіки вносить помітний внесок у формування національної єдності, в інших випадках економічні фактори виявляються невідчужимими» [50]. Підготовча фаза передбачає політичну боротьбу з метою зміцнення нової влади/ еліти, яка готова змінювати авторитарний режим.

Другий етап – фаза прийняття рішень - розглядається як результат підготовчої фази.

До третього етапу – фази звикання – суспільство вже починає функціонувати як налагоджений механізм. Даний етап також характеризується розвитком суспільства та політичних еліт, накопиченням важливих навичок для розвитку демократії.

Растоу зазначав, що тільки ті держави/суспільства, які спроможні реально оцінити свої внутрішні конфлікти і знайти ефективне рішення до їх розв'язання, зможуть досягнути демократичних змін. Крім того, вчений зазначав, що процес демократизації може тривати досить довго. Растоу наголошував на тому, що перехід до демократії може тривати протягом життя одного покоління.

Стаття Растоу тільки підтвердила ті явища, які почали відбуватися за 4 роки після її публікації: «революція гвоздик» у Лісабоні (Португалія) у 1974 році, яка змінила диктатуру на демократичний режим, протягом 1974-1975 років «режим полковників» у Греції та «режим Франсиско Франко» теж зазнали краху, хвиля революцій розпочалася і в Латинській Америці: Уругвай, Аргентина, Бразилія, Перу, у 1980 році відбувся державний переворот у Туреччині, наприкінці 1980-х років процес демократичного транзиту розпочався у Східній Європі.

Дані явища американський політолог Самуель Хантінгтон охарактеризував як «третя» хвиля глобального процесу демократизації.

Хантінгтон у своїй книзі «Третя хвиля: демократизація наприкінці двадцятого століття» (1991 р.) сформулював тезу, що процеси становлення демократії у сучасному світі проходили у декілька етапів.

Автор назвав дані етапи «хвилями демократизації» та визначив їх як групу змін, що ведуть від недемократичних до демократичних політичних систем. Хвиля демократизації охоплює процеси лібералізації та демократизації політичних систем. Однак Хантінгтон не стверджує, що під час цієї хвилі система, яка знаходиться у процесі демократизації, стає повністю демократичною.

«Хвилі демократизації - це групи переходів від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються у певний період часу, кількість яких значно перевищує кількість переходів в протилежному напрямку в даний період» [35, с. 26].

Автор виділив наступну періодизацію демократизації: перша хвиля демократизації (1828-1926 роки), перша хвиля стагнації (1922-1942 роки), друга хвиля демократизації (1943-1962 роки), друга хвиля стагнації (1958-1975 роки), третій підйом демократизації починається 1974 року і триває до сьогодні.

Перша хвиля демократизації, умовний період якої 1828 - 1926 роки, ознаменувала виникнення демократичних інститутів, запровадження загального виборчого права як демократичного інституту. Відповідно, із виникненням виборів з'являється парламентаризм – чітке розмежування функцій законодавчої та виконавчої влади, і у багатьох країнах – як правило, країнах Західної Європи – встановлюються демократичні форми правління – республіки або конституційні монархії. Потрібно зауважити, що саме у цей період припиняють функціонувати Австро-Угорська, Російська та Німецька імперії.

Перша хвиля стагнації, умовний період якої 1922 – 1942 роки, характерна поверненням ряду держав до авторитарного політичного режиму і встановленням тоталітаризму у різних проявах: нацизму, фашизму, сталінізму. У Німеччині до влади приходить Гітлер, в Італії – Муссоліні. Фашистський режим запроваджується у Чехії, Греції, Австрії, Португалії та Іспанії. У Польщі, Латвії, Литві та Естонії демократичні режими теж зазнають краху. У зв'язку із політичною нестабільністю у країнах з'являються антидемократичні рухи і встановлюються тоталітарні режими.

Друга хвиля демократизації, умовний період якої 1943 – 1962 роки, почалася перемогою над фашизмом, антиколоніальним рухом і розпадом колоніальної системи, модернізацією минулих країн-колоній. У цей період починають формуватися нові демократичні інститути у Європі, Латинській Америці, Кореї та Японії.

Друга хвиля стагнації, умовний період якої 1958 – 1975 роки, означала встановлення авторитарних диктатур у низці країн. Переважно від демократії відійшли країни Латинської Америки та Азії.

Третя хвиля демократизації, яка почалася у 1974 році та триває до сьогодні, ознаменувалася падінням авторитарних режимів у Греції в 1974 році, Португалії у 1975 році та Іспанії у 1977 році. Згодом демократична хвиля почалася у Латинській Америці та в деяких країнах Азії. Також Туреччина, Домініканська Республіка, Перу, Філіппіни та Південна Корея розпочали процес демократичного транзиту. Наприкінці 1980-х років процес демократичного транзиту розпочався у Східній Європі. На геополітичній арені з'являється багато нових держав із демократичною формою правління.

За словами Хантінгтона, підйом третьої хвилі демократизації відбувся завдяки 5 основним причинним факторам:

- зниження легітимності авторитарних режимів через збільшення очікувань населення на періодичні та конкурентні вибори та / або

військовий провал. Економічна криза в 70-х роках мала значний вплив, особливо на ті режими, які використовували економічне зростання для легітимації;

- зростання обсягів глобальної економічної діяльності допомогло модернізувати багато менш розвинених економік. Економічна модернізація, яка включає структурні зміни, такі як збільшення темпів урбанізації, освіти та зростання середнього класу, розв'язує плеяду соціальних сил з організаційними можливостями та освітою для демократичного управління;
- зміни у католицькій церкві, спричинені II Ватиканом, наголошували на правах особистості та протидії авторитарному правлінню. Ця зміна світогляду була особливо важливою для католицьких країн Південної Європи та Латинської Америки, а також Філіппін, Польщі та Угорщини;
- регіональний фактор надзвичайних ситуацій (ефект сніжної кулі), також відомий як демонстраційні ефекти, трапляється, коли успіх демократії в одній країні змушує демократизувати інші країни;
- роль, яку відіграють США та ЄС. 39-й Президент США Джиммі Картер відновив критичний підхід до комуністичних країн, повернувши на стіл тему прав людини (ЄС був високо оціненою моделлю в Європі) і після 1989 року вимагав наслідування демократичних стандартів. Останній Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов, у свою чергу, сприяв послабленню зв'язків із країнами Східної Європи та просуванню до реформ.

«Політична система будь-якої країни XX століття визначається як демократична в тій мірі, у якій особи, наділені верховною владою приймати колективні рішення, обираються шляхом чесних, непорушних, періодичних

виборів, у ході яких кандидати вільно змагаються за голоси виборців, а проголосувати має право практично все доросле населення» [35, с. 48].

Хантінгтон зазначав, що у процесі демократично транзиту важливо, який рівень економіки, освіти, культури у державі, наскільки громадяни фінансово забезпечені та чи наявне у державі громадянське суспільство. Однак вчений одночасно зазначає, що ні сукупність даних факторів, ні кожен окремий фактор не визначають рівень демократії у суспільстві. Крім того, Хантінгтон у своїй роботі зосереджує увагу на міжнародній політиці, яка займає, на його думку, важливу роль у прагненні певної країни до демократизації. Залежно від міжнародної політики, внутрішня політика певної країни, яка знаходиться на шляху до зміцнення демократії, може змінюватися: країна може довгий період перебувати у стані між авторитарним і демократичним політичними режимами або взагалі зупинити демократичний транзит і т.д.

Хантінгтон виділив три види переходу до демократії: «трансформація, зміцнення та заміщення» [35, с. 123] і чотири стадії демократизації.

Першу стадію вчений називає «Початкова лібералізація», яка характеризується приходом до влади нової еліти, яка прагне змін. Другу стадію вчений називає «Посилення антидемократії», яка характеризується виникненням труднощів на шляху до демократії та розумінням суспільства, що певний період буде складно, у цей момент до влади починають повертатися авторитарні політичними сили. Третя стадія «Лібералізація» характеризується вирішальним приходом до влади нової еліти, яка має демократичні цінності. Четверту стадію вчений називає «Демократична консолідація», яка передбачає укладення меморандуму між авторитарною владою та демократичною владою – відповідно, завершується процес становлення демократії.

Описуючи досвід різних країн, аргентинський політолог Гільермо О'Доннелл та американський політолог Філіп Шміттер зазначали, що демократичний транзит або перехід до демократичного політичного режиму складається із закономірних етапів, яким дали назву: лібералізація, демократизація та соціалізація.

Модель демократичного транзиту за Шміттером і О'Доннелла складається із чотирьох стадій.

Перший етап вчені називають «Початковий», який передбачає об'єднання більшості громадян щодо напрямку демократичного транзиту. Другий етап «Лібералізація» характеризується, перш за все, лібералізацією сфери державного управління, економічного та політичного секторів. Третій етап «Демократизація» передбачає перехід до демократії політичної сфери держави. Четвертий етап «Консолідація демократії» характеризується демократичною політичною соціалізацією – зміцнення демократичних цінностей та принципів у свідомості більшості громадян.

Аналізуючи теоретичні моделі демократичного транзиту, потрібно зазначити, що перехід до демократії складається із трьох фаз: лібералізація, демократизація та консолідація демократії.

Лібералізація знаменує трансформацію громадянських цінностей та принципів, проте застій влади, яка все ще може контролювати ситуацію у країні. Як правило, лібералізації передуює політична криза, яка відображає непорозуміння між авторитарною владою та незалежною позицією громадян.

Досить часто у багатьох країнах виникає режим *tutelary democracy* «опікунська демократія» (термін введений політологами О'Доннелл та Шміттером), який формується внаслідок процесу лібералізації – режим, коли з'являються демократичні інститути, проте вони перебувають під керівництвом авторитарної влади.

Демократизація – етап появи та зміцнення демократичних інститутів влади.

Вирішальною або критичною точкою демократичного транзиту є ситуація, коли лише виборці можуть вплинути на процес передачі влади – консолідація демократії. На даному етапі з'являється новий механізм відносин у суспільстві, нова політична культура влади та суспільства або взагалі з'являється політична культура у суспільстві.

Загалом, сьогодні у науковій літературі виокремлюється два теоретико-методологічних підходи до аналізу трансформаційних процесів: структурний та процедурний.

Послідовники структурного підходу переконані, що процес демократичного транзиту буде успішний лише за умови глобальних змін в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Крім того, у рамках структурного підходу «до основних факторів, які впливають на транзитивні процеси відносять державу та націю, які створюють соціальні, економічні, культурні та ціннісні умови і передумови демократії» [23].

Американські політологи Габріель Алмонд і Сідней Верба визначають «культуру держави як основний структурний фактор успішного демократичного транзиту, зокрема, вони відзначали, що основними факторами, які позитивно впливають на утвердження демократії є цінності» [38, с. 370]. Іншими словами, для держав, у яких історично панували механізми недемократичних політичних режимів, необхідна низка трансформацій (реформ), які закладуть фундамент для успішного демократичного транзиту. Серед реформ політологи виділяли реформу освіти, яка має вирішальний вплив на формування культури, зокрема, політичної культури; виховання громадянського суспільства і об'єктивне розуміння причинно-наслідкових зв'язків революцій, розуміння потреби

діяльності незалежних ЗМІ, політичних партій та громадських неурядових організацій.

Послідовники структурного підходу відзначають, що високий рівень економіки, національна консолідація, перевага демократичних цінностей у суспільстві, довіра до політичних інститутів виступають основними передумовами для успішного демократичного транзиту.

Наприклад, Д. Растоу зазначає, що єдиною умовою демократії є національне творення. Дослідник чітко відділяє національну єдність від державного консенсусу. На його думку, державний консенсус передбачає «усвідомленість переконань та обміркованість згоди», тоді як «у значної більшості громадян потенційної демократії не має бути сумнівів щодо того, до якого суспільства вони належать» [50].

Цікаво, що цю точку зору поділяє навіть Ф. Шміттер, який є представником процедурного підходу. Політолог називає існування «єдиної політичної спільноти» загальною передумовою встановлення демократії, якщо такі взагалі є [51].

На думку С. Хантінгтона та деяких інших відомих політологів, економічно розвинена нація має набагато більше шансів успішно завершити демократичний транзит. У свою чергу, бідність, за визначенням С. Хантінгтона, є «однією з головних, а, можливо, найголовнішою перешкодою для демократичного розвитку» [35, с. 80]. Таким чином, відповідно до цього підходу, держава повинна бути готова до демократичного переходу, маючи певний соціально-економічний розвиток суспільства.

Послідовники процедурного підходу переконані, що політичні цінності та пріоритети правлячої еліти, їх засоби комунікації із суспільством та засоби впливу є найголовнішими умовами для демократичного транзиту, тобто успіх демократизації вирішується рівнем компетентностей політичної

еліти та їх вмінням мобілізувати всі допоміжні ресурси для досягнення зазначеної цілі.

Відповідно до положень процедурного підходу, «демократичний транзит - це послідовність етапів, в ході яких реалізуються політичні практики і активність суб'єктів політики з метою побудови демократичного суспільства» [7, с. 11].

Наприклад, Ф. Шміттер виділяє чотири ідеальні шляхи переходу від авторитаризму до демократії: на основі «пакту», коли різні угруповання еліт приходять до єдиного вигідного компромісу; у результаті «насадження» нового режиму, який вигідний конкретній еліті за допомогою сили; шляхом «реформ», коли відбувається мобілізація мас, яка нав'язує знизу компромісний варіант, не застосовуючи силу; у результаті революції, коли маси у ході озброєного повстання перемагають авторитарний режим [51]. Відповідно до переконань Шміттера, маси відіграють важливу роль у процесі демократизації, проте все ще знаходяться під керівництвом старої еліти.

Адам Пшеворський у своїй концепції переходу до ринку і демократії розглядає динаміку співвідношення соціальних і політичних сил, виділяючи на основі цього критерію дві основні фази: лібералізацію та демократизацію. На першій фазі зміна співвідношення сил між правлячими та опозиційними групами пов'язана з посиленням тиску на владу «знизу» і «розколом» зверху, і може привести або до репресій і посилення режиму та його авторитарних тенденцій, або, навпаки, послабити «старі» політичні інститути. Друга фаза демократизації пов'язана вже з оволодінням ініціативи реформаторами і досягненням консенсусу з силами правлячої еліти щодо впровадження основних демократичних інститутів. До того ж, можливість знаходження компромісу відкривається, зазвичай, при перевазі сил опозиції і підтримці їх дій суспільством [29, с. 107-110].

Хоча праці С. Хантінгтона та А. Пшеворського були написані після падіння комуністичних режимів у країнах посткомуністичного простору і комуністичні режими були розглянені у даних працях, проте визначити певні спільні тенденції демократичного транзиту на той момент не вдалося.

Аналізуючи основні моделі демократичного транзиту, Хантінгтон відносить «комуністичні режими разом з Гренадою, Мексикою, Тайванем та Туреччиною до типу однопартійних політичних режимів» [35, с. 123-126]. Американський політолог Адам Пшеворський зазначає: «тоталітарна модель була більш ідеологічною, ніж конкретні суспільства, до яких ця модель застосовувалася» [29, с. 17].

Процес посткомуністичної трансформації не узгоджується з визначеною в транзитології послідовністю етапів та обов'язкових процедур.

Згідно з науковими дослідженнями трансформацій у посткомуністичних країнах, можна виокремити наступні особливості: по-перше, у посткомуністичних країнах трансформація направлена відразу на дві сфери суспільного життя – політику (створення засад та розбудову демократії) та економіку (створення вільної ринкової економіки). По-друге, демократичний транзит у більшості посткомуністичних держав поєднується з процесами «національного відродження». По-третє, посткомуністичні країни не мали сформованого громадянського суспільства, що створило великі труднощі для становлення демократичних інститутів. Громадянське суспільство, що складається із політичних партій, громадських організацій, незалежних мас-медіа, є однією із важливих складових «класичних» демократичних транзитів [3, с. 416-417].

Осмислення складної та суперечливої специфіки процесів демократичного транзиту на пострадянському просторі виявило значну своєрідність як його форм, так і форм тих нових політичних режимів, які утвердилися в нових незалежних державах. Досвід пострадянського досвіду

продемонстрував, що крах комуністичного режиму й подальші політичні трансформації зовсім необов'язково призводять до встановлення тих чи інших форм державного устрою. У даний період з'явилися так звані «гібридні режими», у яких переплітаються риси демократії (зовнішні та поверхневі) та авторитаризму (більш внутрішні та глибокі).

«Демократичний транзит – процес трансформації посттоталітарних суспільств, що має на меті заснування демократії. Він охоплює весь спектр суспільних відносин, а саме: політику, економіку, соціальну структуру, управління, культуру та духовну сферу» [36, с. 32].

Поняття «демократичний транзит» слід розглядати як характеристику об'єктивного процесу демократичних перетворень, який охоплює не лише суто політичні процеси (зміни політичної системи, складу політичних акторів), але й встановлює соціально-економічні й культурні відносини та процеси, притаманні модерному суспільству.

Поняття «демократичний перехід» передбачає ряд необхідних критеріїв: передумови, періодизація, тривалість, зовнішньополітичний аспект і наслідки.

Головною передумовою необхідності зміни політичного режиму, як правило, є соціально-економічна та політична криза у суспільстві. Демократичний транзит розуміється як тимчасовий процес. Перехід до демократії займає певний проміжок часу, який характеризується падінням авторитарного політичного режиму і періодом, коли політичні інститути трансформуються відповідно до демократичного режиму.

Падіння комунізму 30 років тому змінило політичну та економічну системи більше, ніж у двадцяти країнах Європи та Азії. Понад чверть століття тому політики та економісти колишнього СРСР перебували на політичній «лінії розмежування»: вибір напрямку майбутнього розвитку був

досить широким. Незабаром кожна країна посткомуністичного простору обрала чи була змушена обрати нову лінію для керування державою.

У радянський період економічні реформи в країнах східноєвропейського регіону проводились відповідно до досвіду СРСР: посилено розвивалась важка індустрія, на яку в бюджеті були закладені найбільші витрати; безроздільно панувала державна власність, ізольованість від міжнародних відносин. Внаслідок цього економіки країн посткомуністичного простору падали. Це, у свою чергу, зумовило необхідність виходу країн з ізоляції і відродження міжнародних зв'язків.

Наприкінці 80-х років ХХ століття країни пострадянського простору почали складати програму економічного трансформування.

Революції у країнах пострадянського простору 1989-1991 років прискорили падіння старих порядків. Наприклад, у Польщі у червні 1989 року парламентські вибори стали своєрідним викликом і знаком готовності нації до змін: на виборах перемогли опозиційні сили. Головну роль почала відігравати опозиція, яка була категорично налаштована проти комуністичного режиму - профоб'єднання «Солідарність». У Чехословаччині у листопаді 1989 року розпочався масовий демократичний рух, який мирним шляхом спричинив крах комуністичної партії. В Угорщині початок змін припадає на травень 1988 року, коли на конференції УСРП (Угорська соціалістична робітничка партія) було критично оцінено діяльність партії та необхідність проведення політичної та економічної реформ. У березні - квітні 1990 року відбулися вибори до парламенту, на яких перемогла опозиція. У Грузії у жовтні-листопаді 1990 року відбулися перші демократичні вибори, на яких перемогла і виборола парламентську більшість партія «Круглий стіл – Вільна Грузія», яка відіграла вирішальну роль у відновленні незалежності Грузії.

Демократизація країн посткомуністичного простору мала одне із найважливіших завдань – відсторонення від влади попередньої номенклатури. Формування нової еліти в пострадянському просторі відбувалося на основі адаптації і переходу значної частини старої еліти в нову. В будь-якій країні, яка тільки стає на шлях самостійності, нова еліта не може повністю замінити стару еліту в силу нестачі професіоналів, які достовірно володіють інформацією і можуть практично застосувати нові ідеї в управлінських процесах; слабкості на перших порах нової еліти, що спонукає її до компромісу з найбільш прагматичними й гнучкими попередниками.

Розвиток суспільств у пострадянських країнах, становлення їх політичних режимів, діяльність еліт і лідерів відбувається на основі особливостей регіонів, проте головною умовою демократизації є рівень довіри народу.

На початку трансформації посткомуністичних країн, публічним інституціям суспільство і діячі громадянського суспільства не довіряли. Для здобуття довіри суспільства необхідно, щоб за обов'язковим усуненням від влади політичної еліти старого комуністичного режиму і заміною її новою політичною елітою неодмінно слідували вагомі політичні та економічні реформи і, відповідно, зрушення, а також відчуття, що нова політична еліта забезпечує якісне функціонування політичних інститутів і надає громадянам можливість оцінити їх діяльність. Якість даних перетворень відрізняється у країнах посткомуністичного простору.

Згідно з фундаментальним дослідженням 1998 року «Цінності та політичні зміни в посткомуністичній Європі», для посткомуністичних суспільств характерним був низький рівень довіри до нових політичних інститутів демократії - на противагу високому рівню довіри до простого народу (76%), відносно рівномірно розподіленому по всіх країнах означеного

регіону. У дослідженні також відзначається високий рівень довіри до багатьох інститутів громадянського суспільства: радіомовлення, телебачення, газет, професійних спілок та релігійних організацій. До причин низького рівня довіри до влади у посткомуністичних країнах відносять поведінку еліт, розчарування результатами реформ, шахрайство на ринку.

«Недобросовісність чи некомпетентність влади у цивілізованому світі викриває політична опозиція» [9, с.127]. Вирішальну роль у трансформаційних процесах на пострадянському просторі відіграла саме опозиція. Можна навіть простежити взаємозв'язок між функціонуванням опозиції та рівнем демократичності влади у певних країнах.

У 1990-х роках у країнах посткомуністичного простору уже існували опозиційні сили. Наприклад, у Польщі опозиційний рух «Солідарність» Тадеуша Мазовецького, в Грузії блок політичних партій «Круглий стіл-Вільна Грузія» на чолі зі Звіадом Гамсахурдіа. Ці політичні рухи поставили перед собою завдання не тільки перемогти на виборах, але й відокремитися від СРСР та змінити у своїх республіках соціально-економічний устрій.

Країни посткомуністичного простору мали сильну опозицію, що змогла відтиснути старі еліти від влади й розпочати радикальні реформи. «Часткове повернення тих еліт до влади через декілька років уже не здатне було змінити вектор політичних та соціально-економічних перетворень» [9, с. 128].

Для посткомуністичного простору характерні не тільки спільні позитивні стартові умови трансформації, а й спільні проблеми. «На початку 90-х спадання валового національного продукту складало 10-30% (у Грузії – на 1/3, у Польщі – на 1/5,); об'єм промислового виробництва скоротився на 10-20%, у Польщі навіть на 40%; украй загострилась енергетична, пальна, сировинна проблема, адже раніше СРСР поставляв у регіон 70-80% нафти та 95-100% газу за цінами значно нижче ринкових» [8, с. 13]. На початку 90-х

років в країнах посткомуністичного простору виникла соціальна напруга, населення було не готове відмовитись від пакету «соцмінімуму». У країнах почав підвищуватись індекс бідності населення.

Підсумовуючи стартові умови демократичного транзиту країн посткомуністичного простору, можемо зазначити, що до найбільш загальних рис політичної трансформації цих країн належать:

- 1) створення передумов демократичного управління;
- 2) масова участь у перших вільних виборах;
- 3) негативне ставлення суспільства до соціалістичної моделі і прагнення до західної моделі влади, демократичних цінностей;
- 4) зростання національних суперечностей;
- 5) створення плюралістичних політичних еліт;
- 6) виникнення політичних об'єднань/партій з громадянських рухів радянських часів.

Отже, «демократичний транзит – це явище і процес, що характеризуються розширенням прав і свобод громадян та їхніх об'єднань, активізацією участі народу в політичному житті та його впливу на прийняття державно-управлінських рішень, посиленням контролю з боку суспільства за діяльністю держави, ідеологічним і політичним плюралізмом» [18, с.136].

Розділ 2

Соціально-економічні реформи як чинник демократичних трансформацій у посткомуністичний період у Польщі та Грузії

У 1989 році відбулася принципова зміна політичної ситуації у Польщі, коли ПОРП (Польська об'єднана робітничка партія) була усунена від керівних позицій у державі, що перейшли до «Солідарності». Остання взяла курс на будівництво парламентської демократії і розбудову ринкової економіки.

Розглядаючи початкові умови економічної ситуації у 1989 році, потрібно звернути увагу на те, що економіка Польщі мала значні недоліки, які, безпосередньо, були характерними для всіх країн посткомуністичного простору: неефективна і, відповідно, відстала структура економіки.

«Це була перша країна радянського блоку, яка зазнала такої серйозної економічної незбалансованості та стрімкої гіперінфляції. Особливо вражала різниця порівняно з Чехословаччиною та Угорщиною. Крім того, у Польщі був величезний державний борг» [1, с.42].

Однак у 1989 році у Польщі почалася широка лібералізація цін заздалегідь до початку запровадження утверджених реформ. «До кінця року 90% цін на товари та послуги стали «вільними», тобто в процес ціноутворення держава не втручалась, «відпустивши» ціни на милість «саморегулюючого ринку» [8, с.18].

Маючи широку підтримку суспільства уряд Тадеуша Мазовецького (перший посткомуністичний прем'єр-міністр Польщі (1989—1991 роки) й у всій Центрально-Східній Європі) розпочав здійснення програми переходу від планово-бюрократичної економіки до вільного ринку.

«Вона містила всі основні елементи вашингтонського консенсусу: ортодоксальну стабілізацію та лібералізацію зовнішніх і внутрішніх економічних відносин; план побудови інституцій потрібних для сприяння та підтримки приватного сектору, і у перспективі приватизацію великих державних підприємств» [4, с.186].

У січні 1990 року було прийнято програму макроекономічної політики з метою формування ринкової економіки, - «план Бальцеровича», згідно з яким відмінили контроль над цінами та «заморозили» заробітну плату.

Лешек Бальцерович – організатор економічних реформ у Польщі, провідний польський економіст, заступник прем'єр-міністра і міністр фінансів Польщі (1989-1991 рр., 1997-2000 рр.) 12 вересня 1989 року він посів посаду віце-прем'єра і міністра фінансів в уряді Мазовецького. Крім того, Бальцерович очолив Економічний комітет при Раді Міністрів Польщі.

«План Бальцеровича» мав неофіційну назву «шокова терапія». Команда економістів на чолі з Бальцеровичем поставили перед собою ціль: максимально витіснити вплив держави на економіку та розробити програму переходу країни від планової соціалістичної економіки до ринкової.

Бальцерович створив експертну комісію у вересні 1989 рок. Серед членів комісії були Джордж Сорос та Станіслав Гомулка, Джеффі Сакс, Войцех Мішіаг і Стефан Кавалець. Експертна комісія працювала над програмою масштабних та швидких реформ, головною ціллю яких було підняття польської економіки, трансформація старої та неефективної економічної системи у ринкову, подібну до держав Західної Європи та США.

«У жовтні 1989 року відбулася презентація програми на державному телебаченні й у грудні Сейм прийняв пакет з 11 актів, які були підписані Президентом Польщі 31 грудня 1989 року» [49].

У результаті реформ Бальцеровича:

- 1) «внаслідок затвердження урядом стрімкої приватизації і розвитку приватного сектора, був ліквідований ряд традиційно великих державних монополій на ринку транспортних перевезень, сільгосппродукції, металургії і енергетики. Через два роки в руках приватних осіб виявилось 45% промисловості;
- 2) уряд ухвалив рішення щодо припинення контролю за цінами на продукти, енергоресурси для населення вирости у ціні у чотири рази. Пенсійний вік був підвищений на п'ять років, а також була скасована можливість пільгового виходу на пенсію. Підприємства вугледобувної та продовольчої галузей втратили всі держсубсидії і інвестиції. За допомогою цих заходів ліквідували бюджетний дефіцит;
- 3) раптове підвищення процентних ставок, підвищення оподаткування фонду заробітної плати, у результаті чого річні темпи зростання інфляції знизились до 28 % у 1995 році, до 10 % у 2000 році, до 1,7 % в 2003 році, до 0,9 % у 2013 році;
- 4) був прийнятий закон про іноземні інвестиції, відповідно до якого іноземним інвесторам були забезпечені додаткові пільги на оподаткування і спрощена видача ліцензій. Скасовані ліміти на розміри інвестицій і вивезення прибутку за кордон, що призвело до збільшення прямих іноземних інвестицій з 4,3 млрд доларів у кінці 1994 року до 20,6 млрд доларів у 1997 році, а у 2013 році становив близько 160 млрд дол;
- 5) були знижені податкові ставки, зокрема податкова ставка для підприємців опустилась з 27% до 19%. Внаслідок цього економіка вийшла з тіні.

б) основна частина грошей, які виділив ЄС, була направлена на підтримку середнього і малого бізнесу, кредити для підприємців і освітні програми» [33].

Завдяки даній програмі було зменшено інфляцію та дефіцит товарів, стабілізовано ринок, проте різкий стрибок цін знизив життєвий рівень населення. У 1991 році ВВП на душу населення у Польщі дорівнював 2 400 тисячі доларів.

Щодо валютного курсу в 1990 році було розроблено так звану повзучу прив'язку. «Курс національної валюти прив'язується до іноземної валюти, але може бути скоригований за умови зміни визначеного ринкового індикатора відповідно до попередньо встановлених правил. Такими індикаторами є різниця в рівнях інфляції за деякий минулий період з країнами – основними торговельними партнерами; різниця між офіційним і неофіційним валютними курсами. Підтримка режиму повзучої прив'язки накладає певні обмеження на грошово-кредитну політику. У випадку режиму повзучої прив'язки з коридором курс національної валюти підтримується у рамках коливань від центрального курсу принаймні на 1 %» [19, с.162].

Польща запровадила режим повзучої прив'язки до корзини валют з постійною щомісячною девальвацією за попередньо оголошеною ставкою. Крім того, у Польщі було заборонено суб'єктам відкривати власні валютні рахунки, навіть у національних банках; проте вони отримували від держави еквівалент у злотих.

Польща – одна з перших країн посткомуністичного простору, яка почала реформувати банківську систему. Найголовніше досягнення – це реорганізація державного банку Польщі, в який почали інвестувати європейські банки. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) запропонував Польщі низку проектів для створення комерційних банків, які будуть відрізнятися кредитоспроможністю.

Сукупність даних реформ – радикальна стабілізація – сприяла переходу до ринкової економіки. План радикальних реформ знизив інфляцію та вирішив проблему товарних дефіцитів. Однак у зв'язку із радикальними реформами зростання цін було вищим, ніж прогнозувалося і, відповідно, офіційна статистика фіксувала значно швидше падіння ВВП у 1990 році. Безумовно, ці зміни спровокували значне невдоволення у суспільстві.

До того ж, у зв'язку з зовнішніми причинами, наприклад припинення торгівлі з країнами посткомуністичного простору та підвищення ціни на нафту внаслідок війни у Перській затоці, які виявилися значно вагомішими, ніж можна було передбачити, зростання ВВП, було повільніше, ніж було передбачено владою.

Однак Лешек Бальцерович зазначає, що «озираючись на період з вересня 1989 року та кінець грудня 1991 року, я думаю, що вибір радикальної стратегії був правильний. Це переконання базується на емпіричній літературі про постсоціалістичні економіки: я не знайшов жодного прикладу нерадикальної стратегії (зволікання з реформами чи стабілізацією, уповільнення темпів макростабілізації та цінової лібералізації), що за аналогічних стартових умов дала б кращі результати» [1, 49].

1990 року Лешек Бальцерович вжив додаткових заходів, щоб підтримати зростання нового приватного сектора: звільнив приватні фірми від податків, підтримував запровадження схем мікрокредитування, а також переконав польсько-американський фонд зосередитися на схемах фінансування малих та середніх підприємств.

За даний період – півтора роки – відбулася лібералізація, значне зниження бюджетного фінансування державних підприємств, стабілізація валютнообмінного курсу, широка демонополізація економіки, утвердження створення незалежного центрального банку. Також потрібно згадати угоду,

підписану навесні 1991 року з МВФ з метою зменшення великого зовнішнього польського боргу в половину у два кроки – 1990 і 1994 роках.

При цьому Бальцеревич зазначав, що запровадження реформ у деяких сферах були невдалими. «Загалом наша найбільша помилка стосувалася пенсій. Її припустилися початком 1990 року, а вибухові наслідки вона мала 1991-го та пізніше» [1, с. 48].

Оскільки Польща у той період переживала бум виходу на пенсію, до якої додавалося різке зростання співвідношення середньої пенсії до середнього віку – від 43% 1989-го до 64% 1992-го року. Польські пенсіонери виявилися занадто захищеними. Водночас політики-популісти підігрівали громадську думку щодо того, що шокова терапія боляче вдарила по соціально незахищеній верстві населення – пенсіонерах і підбурювали громадськість виступати проти діючого уряду.

Також потрібно зазначити запровадження системи допомоги з безробіття, яка була запропонована Міністерством праці та запроваджувала розширені пільги для випускників вищих навчальних закладів, що, у свою чергу, сприяло збільшенню числа безробітних.

Сьогодні Бальцеревич у своїх працях зазначає, що дані промахи і ще ряд поразок відображали брак знань у економічній трансформації соціальної політики, низький рівень економіки, а також постійні заклики опозиції щодо непрофесійності та бездіяльності.

Однак попри поразки і завдяки рішучим діям уряду та тривалому високому рівні підтримки реформ польським населенням («відсоток людей, які підтримували радикальні економічні реформи з 1990 року до 1997 року не падав нижче 50%» [25, с.285]) поступово відбулася певна стабілізація ринку.

«У середині 1991 року Міжнародний валютний фонд запропонував Варшаві позику для стабілізації економіки у розмірі 2,5 млрд. доларів. На

той час Польща мала заборгованість в 30 млрд. доларів, проте США вибачили Польщі 70% боргу, а країни Західної Європи 50%» [8, с. 18].

З 1992 року країни Західної Європи та США почали інвестувати в Польщу. Вже у 1993 році країна почала виходити з економічної кризи та почався зріст економіки. Збільшення ВВП за підсумками 1992 року склало 2,6%, за 1993 рік – 3,8%, за 1994 рік – 5,2%. «З квітня 1992 року почалося зростання промислового виробництва, зросла вага приватного сектору, частка якого в обсягах ВВП в середині 90-х років становила 55%, а кількість таких підприємств досягла майже 2 млн» [32, с. 205].

Економічна трансформація та необхідність фінансової підтримки західних партнерів призвела до запровадження наступних соціально-економічних реформ. У лютому 1993 року уряд затвердив «Пакт про державне підприємництво», відповідно до якого робітникам підприємств гарантувались соціальні виплати. У результаті був досягнений спад безробіття.

Також програма приватизації, яка була розпочата у 1990 році, була продовжена. «У 1993 році уже 97% магазинів та 80% торгівлі перейшли в приватну власність» [8, с.19], проте в промисловій сфері план приватизації шляхом акціонування виявився невігідним. До кінця 1994 тільки 55% державних підприємств було приватизовано.

Однією з глобальних проблем економічних реформ була «тіньова економіка». «На 1994 рік не обкладені податками прибутки населення склали 8,1% ВВП, частка «тіньової економіки» – 20% ВВП, у ній працювало 5-7,5% всіх зайнятих громадян Польщі. Додаткові підробітки мали 4 млн. осіб, з них тільки 2,5 – легально. До того ж, у Польщі було близько 150 тис. нелегалів з-за кордону» [8, с.19].

Потрібно заважити, що «план Бальцеровича» був розроблений як програма трансформації Польщі, відповідно до досвіду західних країн, проте

оскільки не всі реформи виявились ефективними у перехідній державі і могли наражатися на супротив з боку суспільства, «план Бальцеровича» не був реалізований повністю.

Однак черговою перемогою Польщі було підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка набула чинності 1 лютого 1994 року.

«Угода містила в собі врегулювання чотирьох свобод (свободи руху товарів, осіб, послуг та капіталу), питання конкуренції та державної допомоги. Впровадження вільного руху товарів базується на таких елементах як: 1) поступове скасування митних зборів на певні види товарів; 2) скасування кількісних обмежень на експорт та імпорту у двосторонній торгівлі та заходи, які матимуть подібні наслідки» [8, с. 20].

Характеризуючи процес економічних трансформацій у Польщі, комісія Ж. Сантера зазначила, що «країна має можливість задовольнити відповідні вимоги ЄС» [27, с.75].

«Антиінфляційна політика уряду сприяла стійкому зниженню інфляції протягом всього періоду ринкових перетворень. ВВП у розрахунку на душу населення складає близько 31% середнього показника для ЄС. 70% польського експорту направляється в ЄС, а звідти надходить 65% імпорту» [12, с.77].

За період з 1991 року до 2021 року ВВП Польщі виріс у 6 разів – ми переконані, що це найбільше досягнення перехідної політики. Досить надзвичайне зростання стало кумулятивним результатом реформ підприємницького сектора та макроекономічної політики.

Розглядаючи демократичний транзит Грузії, потрібно зазначити, що грузинські успішні соціально-економічні реформи розпочалися значно пізніше, ніж у Польщі.

Одразу після розвалу Радянського Союзу, 1991-го року, Грузія поринула у громадянську війну; вслід за якою стався державний переворот,

що привів до влади колишнього комуністичного керівника Едуарда Шеварднадзе. У двох регіонах спалахнули збройні конфлікти. Двома роками пізніше обидва регіони опинилися під контролем Росії, а лідер третього насолоджувався де-факто незалежністю.

За даними економічної комісії по Європі Об'єднаних Націй Грузія була світовим чемпіоном з падіння економіки між 1990-м та 1994 роками, коли ВВП впав на 77%.

Успіх Грузії став можливим після безкровної Революції троянд 2003 року, коли корумпований уряд Шеварднадзе було зміщено і до влади прийшла група реформаторів. Кожен погоджувався, що «наше місце у європейській цивілізації», як це сформулював Міхейл Саакашвілі. Між 2004-м та 2012 роками реальне щорічне зростання економіки становило у середньому 7% і було різко зменшено корупцію.

Багато хто з реформаторів, які прийшли до влади у 2004 році, отримали цінний досвід в уряді Президента Шеварднадзе перед тим, як приєднатися до опозиції, незадоволеної загнаними у глухий кут реформами та відсутністю зрушень у боротьбі з корупцією. Нагадаємо, що Президент Грузії Міхейл Саакашвілі був міністром юстиції в уряді Президента Шеварднадзе.

Період реформ був далеко не безболісний: Грузія фактично була країною, яка знаходилася в занепаді, тому грузинські реформи мусили бути значно радикальнішими та агресивніші, ніж у Центрально-Східній Європі.

«Вже перше засідання уряду продемонструвало, яким трагічним був стан справ на той час. Державна скарбниця була порожньою, заборгованість перевищувала 400 млн ларі (близько 180 млн доларів США)» [6, с.6].

Головним у грузинських реформах було твердження про те, що держави має бути якнайменше, а повноваження її - обмежено. Перевага надавалася звільненню бізнесу від незаконного втручання та надмірних

правових обмежень, відкриттю економіки для світового ринку, запровадження визнаних світових найкращих практик там, де їх було притягнуто до місцевої специфіки, а також знищенню корупції.

Реформи трансформували кожен сферу громадського та економічного життя - інфраструктуру, охорону здоров'я, водопостачання, використання природних ресурсів, освіту, національну оборону, поліцію, сільське господарство, туризм, банківську справу, міжнародну торгівлю, пенітенціарну систему, транспорт.

Після Революції троянд першим кроком було створити нові системи державної безпеки та реформувати найкорумпованішу інституцію - поліцію. Найвидимішою, найосяжнішою та найбільш прославленою реформою була ліквідація радянського штабу дорожньої поліції – «ДАІ».

Грузинська дорожня поліція не мала нічого спільного з правоохоронною функцією і не несла жодного суспільного блага; її єдиним призначенням було вимагати хабар. Щоб дати раду цій проблемі, 2005 року у Грузії звільнили всіх «даішників», скоротивши штат на тридцять тисяч осіб за одну добу.

Певний час у країні взагалі не було дорожньої поліції. Зростання безладу в дорожньому русі не сталося, тому цей факт додатково засвідчив, що попередня система не забезпечувала безпеки руху, а вимагала хабарі від автомобілістів.

Усіх «даішників» було замінено сучасною патрульною - молодими, умотивованими офіцерами поліції, які навчалися працювати у поліції у процесі роботи. «Вакансії заповнювали в процесі відкритого конкурсу, що не вимагав особливих навичок чи освіти» [1, с.223].

Дуже мало кого зі звільнених «даішників» було знову взято на службу. Зарплатню новим офіцерам було підвищено від п'ятнадцяти до сорока разів. Новій поліції було важливо заслужити довіру громадян, тому

вони щороку проходили і проходять тренування та відбір, після яких найменш ефективних звільняють, набираючи інших офіцерів.

Головна інспекція міністерства внутрішніх справ діє як основне антикорупційне знаряддя всередині міністерства, весь час очищаючи лави поліцейських.

Метою було перетворити поліцію з каральної інституції на державну агенцію, що дбає про безпеку та стабільність нації. Невдовзі після масового звільнення «даїшників» Грузія отримала нову й модернізовану поліцейську інституцію.

Відповідно до публікації Міжнародного республіканського інституту «Огляд грузинської громадської думки у 2012 році», частка грузинів, що довіряють поліції, зросла з 5% станом на 2004 рік до приголомшливих 87% на 2012-ий, а Тбілісі визнали одним із найбезпечніших міст Європи.

До 2004 року грузинська система оподаткування була корумпована та неефективна: існувала низка різноманітних податків, ставки були високі, а сплачуваність - низька.

«Складна податкова система стала сприятливим ґрунтом для розквіту корупції... Також процвітало хабарництво. У бізнесменів стало за практику сплачувати хабарі за отримання більш сприятливих податкових умов та уникнення карального механізму податкового аудиту... Корупція також мала форму викрадення податкових надходжень, які належали державі. Багато корупційних схем було пов'язано з поверненням податку на додану вартість (ПДВ) на основі шахрайських махінацій» [6, с.26].

Нова фіскальна політика мала чотири пріоритети: зробити Грузію привабливою для бізнесу; підвищити ефективність, прозорість системи податкового адміністрування; але й значно ускладнити ухилення та несплату податків; підписати якнайбільше угод про уникнення подвійного

оподаткування; оголосити податкову амністію для якнайширшого числа платників податків.

Щороку, починаючи від 2004-го, Грузія скорочувала податки, знижувала ставки або вносила зміни до податкового кодексу, щоб максимально спростити податкове законодавство. Число податків впало з двадцяти одного 2004 року до семи - 2005-го року і шести - 2007 року.

«2005-го уряд знизив ставку податку на додану вартість з 20% до 18%. На 2004 рік ставка прибуткового податку була 20% та соціальне страхування -33% 2008 року. Обидва цих податки було об'єднано в єдиний прибутковий (податок на особисті доходи) зі ставкою 25%. Одразу ж після війни з Росією ставку було знижено до 20%, щоб бодай якось полегшити економічний стрес. Ставку податку на прибуток підприємств було знижено з 20% до 15%, а податок на дивіденди зменшено вдвічі, з 10% до 5%» [1, с.224].

Оскільки ставки податків були занадто високі, а податкове адміністрування- неефективне, практично кожен у Грузії був винен в ухилянні чи несплаті податків. Обсяги ухилення від податків були вищі за розмір держбюджету країни.

Невдовзі парламент оголосив податкову амністію, що поширювалася на всіх платників податків та незадекларовані зобов'язання, що виникли до 1 січня 2004 року. Більше того, закон передбачав, що будь-яке розслідування чи спроби переслідувань і притягнення до відповідальності за податкові періоди до 2004 року вважалися незаконними. Внаслідок податкової амністії уряд списав понад мільярд податкових зобов'язань.

Наступним кроком Грузії було відкриття економічних кордонів. Метою було заохотити міжнародну торгівлю, усунувши перешкоди, що не мали сенсу. Основна ставка імпортного мита в Грузії була 0%.

Грузія підписала угоди про вільну торгівлю з кожною країною-сусідом. Грузія опинилася в переліку країн-світових лідерів за легкістю

ведення міжнародної торгівлі, де мито становило лише 0.3% ВВП - станом на 2012 рік це була одна з найнижчих ставок у світі.

2004 року грузинський уряд оголосив про плани щодо масивної приватизації. Попри нещадну опозицію, Грузія здійснила широку програму приватизації, приватизувавши електрогенерувальні та розподільні мережі, мережі природного газу, сільськогосподарські землі, морські порти, аеродроми та інші об'єкти інфраструктури.

Грузія створила нові стимули, пропонуючи на продаж права на довготривалу розробку корисних копалин, радіочастот та риболовецьких угідь.

Грузія мала намір розбудовувати відкриту економіку, де мають бути відсутні будь-які обмеження на участь іноземного капіталу.

На той момент грузинський уряд не ставив за мету урізати притік російських інвестицій до країни: було зрозуміло, що у конкурентній новій Грузії вже не матиме значення походження грошей. Верховенство права працювало чітко, тому неможливо було підірвати міць та цілісність державних інституцій. Процес приватизації був прозорий.

Приватизація спричинила інституційні зміни. Більша частина приватних компаній, якими приватний власник почав керувати краще, зробила економіку гнучкішою та еластичнішою. Також зменшилася корупція і вона почала приносити додаткові доходи державі.

Внаслідок приватизації у Грузії були приватизовані майже всі основні активи. Незначна кількість тих, що залишилися (наприклад, грузинська залізниця), було оформлено в холдингову компанію, яку мали вивести на фондовий ринок.

Наступна важлива реформа для економіки Грузії – одностороннє скасування віз.

Варто зазначити, що після розвалу Радянського Союзу кількість туристів у Грузії різко зменшилася. Країна не надто вражала чи вабила іноземного туриста: інфраструктуру було зруйновано, дістатися занадто дорого, до того ж, було дуже складно отримати візу для в'їзду до Грузії. Внаслідок цього щорічна кількість туристів суттєво зменшилася.

Головним обмежувальним чинником були візи. У Грузії небагато консульств за кордоном, отже потенційний заявник мав іноді подолати сотні кілометрів, щоб отримати візу. До того ж, грузинські консульства не мали змоги попередньо належно перевірити відвідувачів. Увесь процес був суто бюрократичною процедурою, під час якої відвідувачі часто втрачали будь-яке бажання і кидали спробу отримати візу.

Оскільки влітку 2004 року Грузія вже проголосила своєю метою вступ до Європейської Спільноти, тому цілком логічно було дозволити європейським громадянам подорожувати до Грузії без віз. Велика перевага цієї реформи у тому, що коштувала вона мало, але обіцяла неабиякий вигаш. Факт, що для цього не потрібні були гори паперової роботи чи інвестиції був додатковим плюсом. Цей крок мав бути односторонній, який не вимагав жодних поступок від європейських партнерів.

Ідея була проста: громадянин розвиненої країни, що має чинний закордонний паспорт і пройшов прикордонний контроль на виїзді з власної країни, уже не потребуватиме повторної перевірки на грузинському пропускному пункті. Внаслідок цього скасували візи для громадян Сполучених Штатів, Канади, Японії та Європейського Союзу. Ця реформа була швидка і проста.

Водночас Грузія запропонувала двосторонню, але асиметричну візову лібералізацію російському урядові: уряд був готовий скасувати свої візи для Росії, якщо вона, у свою чергу, спростить візовий режим. Однак Росія не

виявила жодного інтересу, щоб змінити свою візову систему. Згодом Грузія все-таки в односторонньому порядку скасувала візи також і для росіян.

Пізніше Грузія відкрила кордони ще для більшої кількості країн. Безвізовий режим було поширено на членів Європейської економічної спільноти, Ради співробітництва країн Перської затоки, Мексику, Південну Корею. 2007 року Румунія та Болгарія приєдналися до Євросоюзу, отже, безвізовий режим поширився й на їхніх громадян.

Зрештою у безвізовому списку Грузії опинилося дев'яносто чотири країни.

Безвізовий режим означав, що інвестори та туристи могли приїхати до Грузії, витратити тут гроші, купувати грузинські продукти й послуги і робити свій внесок у розвиток країни.

Пізніше для полегшення цієї процедури для закордонних відвідувачів, Грузія ухвалила ще одне рішення: звільнили цивільну авіацію від шкідливого протекціонізму. Грузія цілком прийняла політику «відкритого неба», що відкривала країну для всіх авіаліній, не вимагаючи жодних двосторонніх угод про авіарух. Аеродроми приватизували та відремонтували. Рейсів додалося, а у країни з'явилося кілька нових авіакомпаній.

Зростання конкуренції знизило ціни: протягом десяти років вартість квитка Тбілісі-Стамбул зменшилася на 65%, а Тбілісі-Київ на 45%. Дешеві (low cost) авіалінії знизили ціни навіть ще більше.

«Число відвідувачів почало зростати зі швидкістю 40% щороку, сягнувши 2013-го року п'яти цілих чотирьох десятих мільйона людей-приблизно на 25% більше за населення країни. Візова лібералізація та політика відкритих кордонів, поєднана з покращенням інфраструктури, підняли кількість туристів до рівня, що його неможливо було уявити ще 2004 року» [1, с.230].

Однак влітку 2008 року розпочалася війна між Грузією з одного боку і Росією та сепаратистськими угрупованнями Абхазії та Південної Осетії з іншого боку.

Високі темпи зростання ВВП, що існували з 2004-го до 2007 року, зникли. Грузія мусила укласти нову стенд-бай угоду з Міжнародним валютним фондом. На тлі цих подій під кінець 2008-го стало очевидно, що Грузії доведеться боротися за збереження всіх досягнень. За поточну мету стало проектування гарантій незворотності упроваджених урядом протягом попереднього періоду реформ та можливість закласти підвалини для непохитності засад економічної свободи. Для економічного розвитку було важливим лишатися привабливою для інвесторів; слід було докласти зусилля для гарантування стабільності бізнесового середовища і дати чіткий сигнал того, що держава й надалі дотримуватиметься запроваджених принципів вільного ринку.

Грузія у той момент мала дотримуватися ключових засад економічної свободи і надалі вести консервативну фіскальну політику. З метою дотримання цих засад у 2011 році парламент прийняв закон про економічну свободу – Акт економічної свободи Грузії. Закон був прийнятий для фіксації економічних реформ Саакашвілі. Закон передбачав закріплення основних економічних свобод і прав грузинів і основних інституційних обмежень щодо можливості держави втручатися у економічну систему країни. Варто зазначити, що закон мав статус конституційного і тому мав більшу юридичну силу, ніж звичайні закони.

«Цим актом урядові заборонялося запроваджувати нові податки чи підвищувати ставки оподаткування інакше, ніж через всенародний референдум, як і створювати нові регуляторні органи влади чи запроваджувати нові типи ліцензування й дозволів. Цим Актом також запроваджувалася верхня припустима межа співвідношення державних

видатків до ВВП у розмірі 30%, державного боргу до ВВП у межах 60%, та дефіциту держбюджету на рівні 3%» [28]. Декотрі з цих правил відповідали Маастрихтським критеріям, що забезпечували стабільність ЄС, та Пактові зростання сприяли легкому і м'якому переходу до єврозони.

Ідея Акта економічної свободи спершу не мала популярності навіть у самому уряді. Дехто сумнівався у необхідності держави самообмежуватися, натомість такого зобов'язання доти просто не існувало. Так звані економічні експерти висловлювалися проти цього акта. Міністерство фінансів виступало проти нього, виборовши для себе виняток для акцизу, ставку на який можна було змінювати без референдуму

Цей закон також забороняв вводити будь-які обмеження на обмін валюти, відкриття банківських рахунків та обіг коштів. Законодавством уже було запроваджено декотрі положення Акта економічної свободи. Зокрема, грузинська регуляторна політика вже зобов'язувала мати вільний рух капіталу, але Національний банк досі тримав у руках важелі для зміни цієї норми. Щоб запобігти цьому на майбутнє, уряд прагнув запровадити ці норми на вищому, конституційному рівні.

Опозиція до закону була і з боку впливових міжнародних організацій. Європейський Союз, МВФ та інші рішуче виступали проти цієї ідеї. Однак Грузія раніше вже наражалася на їхню протидію, але цього разу вона була сильніша.

Наприклад, «2004 року уряд утаємничив МВФ у свої плани знизити податки, спростити й лібералізувати податковий кодекс та дерегулювати декотрі державні агенції. Через рік після запровадження цих планів бюджетні надходження майже подвоїлися і було досягнуто фіскальної стабільності. Аналогічна річ сталася 2004 року, коли проти плану масивної приватизації виступив Світовий банк» [1, с.234].

Грузинські реформи принесли осяжні результати. Державні установи стали прозоріші та продуктивніші, а економіка отримала те пожвавлення, що його їй так бракувало, давши можливість країні успішно протистояти несподіваним випробуванням, більшість з яких надходила ззовні.

Чудовою ілюстрацією цього є спосіб, у який Грузія спромоглася дати раду викликам, що постали через російське торговельне ембарго (торговельно-економічні обмеження), особливо стосовно вина. Грузинські вина є національним брендом. У країні понад п'ятсот унікальних сортів винограду.

Упродовж десятиріч головним ринком збуту грузинських вин був Радянським Союз, а потім - Росія. «Російський уряд використав таке становище як політичну зброю, заборонивши імпорт грузинського вина разом із рештою грузинських продуктів 2006 року. (Росія також заблокувала транспортні шляхи та обірвали поштове сполучення з Грузією). Ці кроки були відповіддю на встановлення в Грузії нової влади, яка відмовлялися лишатися сателітом Росії, заарештувала двох російських шпигунів та демонструвала цілковиту рішучість відстоювати свої національні інтереси» [1, с.237].

Не дивно, що дехто в Грузії почав виступати за накладення відповідного ембарго й на російську продукцію. Інші вимагали примусової націоналізації російського капіталу, інвестованого в Грузію. Але країна не пішла на жоден із цих кроків. Натомість ще більше відкрила власну економіку.

Однак грузинська економіка вже почала пожинати плоди своїх основних реформ. За рік до накладення ембарго щорічне зростання грузинської економіки становило 9%, а динаміка зовнішньої торгівлі була вельми позитивна. «Навіть після запровадження незаконної торговельної заборони грузинська економіка зросла на 10.4%. Роком пізніше, у 2007-му,

збільшення сягнуло пікової величини 12%. Тому загальний ефект від ембарго був мінімальний» [1, с.238].

Однак виноробні регіони сильно постраждали від російської заборони на імпорт. За політичної підтримки держави компанії шукали нові ринки. І поміж цих експортних ринків з'явилися пострадянські держави, країни ЄС, Сполучені Штати та навіть Китай. Спроба Росії зруйнувати грузинську економіку провалилася.

Варто зазначити, що Грузія досягла визначних успіхів у зниженні рівня корупції за короткий проміжок часу. У рейтингу «Глобальний барометр корупції» (Global Corruption Barometer) міжнародної організації «Трансперенсі Інтернешенл» (Transperancy International) за підсумками 2010 року Грузія посіла перше місце у світі за критерієм відносного зниження рівня корупції та друге – за ефективністю дій національного Уряду у боротьбі з корупцією, згідно з оцінкою громадськості. У 2010 році лише 2% населення Грузії відповіли ствердно на питання про те, що давали хабар протягом попереднього року.

Грузія також розірвала зв'язок між урядом та організованою злочинністю. Згідно з міжнародним дослідженням, проведеним НУО «Міжнародне бюро вивчення суспільної думки у Грузії» (Georgia Opinion Research Bureau International, GORBI) у 2011 році, рівень злочинності у країні значно знизився та наблизився до найкращих показників у Європі.

У 2012 році у рейтингу «Легкості ведення бізнесу» (Doing Business) Грузія піднялась на 16-ту сходинку та перебуває поруч з багатьма розвиненими країнами-членами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

До 2010 року за більшістю показників Грузія наблизилася до п'ятірки країн Європейського Союзу, залишивши далеко позаду колишні республіки СРСР, та навіть нових членів ЄС.

Отже, дві країни пострадянського простору Польща та Грузія мали зовсім різну соціально-економічну ситуацію після розпаду Радянського Союзу. Якщо Польща змогла розпочати процес демократичного транзиту на початку 1990-х років, то Грузія цей процес розпочала лише на початку 2000-х років.

Однак варто зазначити, що і Польща, і Грузія на початку 1990-х років мали однакові настрої в суспільстві та рішуче прагнення громадян до якісних змін. Внаслідок перших демократичних виборів після довгого періоду соціалістичної політики в цих країнах до влади приходять правоцентристські коаліції. У червні 1989 року у Польщі до влади приходять «Солідарність», а у жовтні 1990 року у Грузії на перших демократичних виборах перемагає партія «Круглий стіл – Вільна Грузія».

Розглядаючи стартові умови економічної ситуації після виходу Польщі та Грузії з СРСР, потрібно звернути увагу на те, що дані країни мали неефективні і відсталі економіки.

Підсумовуючи проведені соціально-економічні реформи у зазначених країнах, перш з все, зазначимо елементи схожості даних транзитів, незважаючи на те, що реформи даних країн, як ми наголошували раніше, були проведені у різний період часу.

Починаючи демократичний транзит, і Польща, і Угорщина почали зі створення програми переходу країни від планової соціалістичної економіки до ринкової. Хоча перехід до ринкової економіки зайняв певний час, проте дані країни на законодавчому рівні затвердили основні інституційні обмеження щодо можливості держави втручатися у економічну систему країни.

Також однією з важливих реформ була приватизація і розвиток приватного сектору: у Польщі був ліквідований ряд традиційно великих державних монополій, у Грузії були приватизовані майже всі основні активи.

У Польщі парламент прийняв закон щодо іноземних інвестицій, відповідно до якого іноземним інвесторам були забезпечені податкові пільги; у Грузії також забезпечувалися сприятливі умови для іноземного інвестування. Крім того, у Грузії основна ставка імпортного мита становила 0%.

Також країни посткомуністичного простору, які почали свій шлях до демократичного транзиту мали свої внутрішні проблеми, які потребували вирішення.

У свій час Польща стала однією з перших країн посткомуністичного простору, яка почала реформувати банківську систему – реорганізацію державного банку Польщі, в який почали інвестувати європейські банки.

Тоді як Грузія, почавши перехід до демократії, однією з перших сфер реформування обрала створення нових систем державної безпеки та реформування найкорумпованішої інституції - поліції.

Також потрібно зазначити, що Грузія у досить вузький проміжок часу реформувала корумповану сферу високих податків.

Грузія продемонструвала унікальні успіхи у боротьбі з корупцією за відносно короткий проміжок часу.

Хоча у Польщі рейтинг першого демократичного уряду Тадеуша Мазовецького, який почав соціально-економічні реформи, почав падати у зв'язку зі значним дефіцитом державного бюджету країни, інфляцією, зниженням купівельної спроможності населення, зростанням безробіття, проте підтримка населення була значна, щоб запустити незворотній процес демократичного транзиту.

Тоді як у Грузії реформи були значно радикальнішими та агресивнішими, ніж у Польщі, проте і грузинські реформи здобули підтримку переважної кількості громадян, що дало змогу запустити незворотні демократичні процеси.

Розділ 3

Політико-правові реформи в Польщі та Грузії як умова переходу до демократії

«Рівень готовності суспільства до демократичного транзиту тісно пов'язаний із рівнем його соціокультурного розвитку, що включає в себе історичні традиції, цінності, установки, ментальність, характер взаємовідносин еліт і суспільства» [15,с.33]. «Особливе значення для успішного старту демократичних перетворень має насамперед функціонування суверенної держави та існуванні політичної нації» [50]. Саме ці критерії є базовими та найнеобхіднішими для старту демократичних перетворень.

У Польщі формування політичної нації та її безпосередня участь у політичному житті як необхідні умови демократичного транзиту мали позитивні наслідки, тому що поляки мали чітко сформовану державну ідеологію, яка була досягнена ще за часів Речі Посполитої. Відчуття власної нації та державності стало консолідуючою силою для поляків у часи бездержавності. Внаслідок цього, перебуваючи під впливом комуністичного режиму, Польща не втратила своєї незалежності.

«Комуністичний режим не сприймався значною частиною населення, що часто призводило до кризи легітимності чужого соціалізму. Це яскраво проявилось під час масових антиурядових акцій у Польщі 1956, 1968 та 1970-80-х роках ХХ століття» [17, с.197]. Ці протести і змусили радянську владу дозволити вести ліберальнішу політику.

Достатньо ліберальна політика правлячої партії ПОРП у Польщі сприяла створенню та ефективному функціонуванню політичної опозиції та

інших інститутів громадянського суспільства [20, с. 199]. Процес створення відкритої демократичної політичної опозиції у Польщі починається з другої половини 1970-х років як сукупність людей із ліберальними поглядами, що відкрито протиставляли себе правлячому режимові та прагнули радикальних змін в політичній, економічній та ідеологічних сферах життя польського суспільства.

Негативне ставлення до авторитарного режиму стало головним критерієм зближення різних напрямків демократичної опозиції. Її формування прискорили дві події: Гельсінські домовленості та робітничі виступи на підприємствах в Родомі та Урсусі. «Тоді відбулося єднання інтелігенції та робітників, що згодом призвело до створення потужної профспілкової організації Солідарність, а ще пізніше було здійснено руйнування всієї системи» [34, с.214].

Виникнення нових опозиційних політичних партій у 70-і - 80-і роки стало початковим етапом демократичних перетворень в країні та призвело до остаточного відходу від комуністичної владної моделі.

Також особливий вплив на старт демократичного транзиту мають переконання/погляди та функціонування політичної влади. Головну роль, зокрема, відіграє функціонування національно-демократичної еліти, яка поступово приходить на зміну старій партійно-номенклатурній еліті.

На початку 1990-х років саме колишні дисиденти відіграли вирішальну роль у суспільно-політичному житті Польщі. Однак їм вдалося не лише очолити визвольний та демократичний рух, але згодом обійняти значну частину ключових посад в органах державної влади.

Перехід до демократії Польщі базувався на принципах відходу від комуністичної ідеології та орієнтації на глибоке реформування політичної, економічної й соціальної сфер за стандартами Європейського Союзу.

Польські реформатори, які розуміли важливість початку фундаментальних змін у нинішньому політичному режимі, розпочали лібералізацію відносин влади та суспільства. X Пленум ЦК ПОРП, який проходив у грудні 1988 року – січні 1989 року, прийняв рішення про запровадження у країні політичного та профспілкового плюралізму.

«Нова хвиля масових страйків у 1988 році, які виникли спонтанно як реакція на підвищення цін, стала новим імпульсом антитоталітарної демократичної революції у Польщі» [37, с.97]. Пошуки вирішення проблеми та компромісу стали передумовою для об'єднання керівництва ПОРП, Об'єднаної селянської та Демократичної партії з «Солідарністю» шляхом обговорення можливих рішень за «круглим столом». Це фактично означало визнання «Солідарності». «За результатами переговорів було досягнуто консенсусу щодо принципів майбутньої політичної і економічної системи, яка у процесі реформ мала прийти на зміну попередній» [13, с.13]. Передові політичні партії знайшли консенсус, що трансформація буде відбуватися мирним шляхом і під спільним контролем, всі важливі рішення ухвалюватимуться з урахуванням позицій сторін, шляхом поступок і компромісів. «Угода передбачала зміну Конституції з метою створення сильної президентської влади (як гаранта виконання угод) і проведення дострокових виборів до сейму, в якому правлячій коаліції заздалегідь передбачалося надати 65% місць» [10, с.282].

Потрібно звернути увагу, що феномен «круглого столу» був не тільки історичним, а й політичним проривом. Після проведення «круглого столу», який справедливо можна вважати етапом укладання пакту між опозицією та правлячим режимом, було встановлено чіткі правила гри у політичній боротьбі. На нашу думку, саме це й допомогло легітимізувати демократичні запити опозиційних сил, що, у свою чергу, стало вирішальним у трансформаційних змінах польського авторитарного політичного режиму. У

зв'язку з цим відбувалася зміна політичної ситуації у Польщі 1989 року, коли ПОРП усунули від керівництва у державі, і керівні позиції перейшли до «Солідарності», яка взяла курс на будівництво парламентської демократії і розбудову ринкової економіки.

ПОРП практично втратила свою владу після парламентських виборів, які відбулися у червні 1989 року: партія отримала 206 місць у Сеймі та Сенаті, а «Солідарність» – 261 місце. Водночас Солідарність посіла 99 зі 100 місць в Сенаті. Вибори принесли несподівану перемогу «Солідарності», лідером якої був Лех Валенса. Після перемоги протягом двох місяців «Солідарність» не могла сформувати уряд, проте згодом все-таки уряд був сформований. «Одного з її найвпливовіших радників, Тадеуша Мазовецького, було призначено на посаду прем'єр-міністра 24 серпня. Він сформував коаліцію, куди увійшла «Солідарність» і дві колишні партії-сателіти ПОРП» [1, с.40].

У результаті в уряді були два міністри за квотою ПОРП - Міністр внутрішніх справ та Міністр оборони. Отже, польський посткомуністичний уряд був широко коаліційним, хоча у ньому й панувала «Солідарність».

Розглядаючи рішення, які були прийняті за «круглим столом», варто зазначити, що їх реалізація (1989 року був сформований перший не комуністичний уряд, перемога наприкінці 1990 року на президентських виборах лідера «Солідарності» Леха Валенси) посприяли повному краху соціалістичної системи у Польщі і стали чинником демократичних реформ. «До кінця 1989 року було проведено «департизацію» державного апарату, армії, судів, прокуратури, реформовано діяльність служби безпеки» [10].

Реформа системи публічно-правового управління була однією з найголовніших у рамках програми демократичного транзиту. За допомогою підвищення оперативності функціонування інститутів виконавчої влади та

упорядкування центральних та територіальних структур влади польські реформатори збільшували ефективність органів державної влади.

«Першочерговим кроком у напрямку реформи органів публічної влади став Закон про територіальне самоврядування від 8 березня 1990 року (після запровадження нових рівнів самоврядування був перейменований на Закон про самоврядування в гмінах). Як наслідок, було відроджено самоврядування на рівні гмін» [13, с.22].

Даний закон регулює засади становлення нормативно-правових актів на рівні гмін - адміністративно-територіальних одиниць місцевого самоврядування. Закон «Про самоврядування в гмінах» - це частина законодавства щодо державного ладу у Республіці Польщі. Закон встановлює норми управління фінансовою системою гмін та майном місцевого самоврядування. Також закон врегульовує права та обов'язки депутатів в адміністративно-територіальних одиницях. Створення самоврядних громад – гмін – вплинуло на розвиток громадянського суспільства. «У результаті запровадження гмінної реформи, 27 травня 1990 року відбулися перші демократичні вибори місцевого самоврядування» [13, с. 23].

Зауважимо, 24 липня 1998 року парламент Польщі прийняв закон «Про запровадження основного трьохступеневого територіального поділу держави», який набув чинності 1 січня 1999 року. Як результат, у сучасній Польщі функціонує система місцевого самоврядування, яка передбачає, що адміністративно-територіальні одиниці місцевого самоврядування (гміни, повіти і воєводства) проводять вибори, за результатами яких органи влади кожної адміністративно-територіальної одиниці мають прямі демократичні мандати.

У результаті адміністративно-територіальної реформи у Польщі було впроваджене автономне місцеве самоврядування - і децентралізація наблизила Польщу ближче до стандартів регіональної системи

Європейського Союзу. Таким чином, центральна виконавча влада віддала частину своїх повноважень, зокрема обов'язки локального адміністрування новоствореним рівням місцевого самоврядування, що дало змогу центральним органам виконавчої влади зосередитися на рішеннях державного масштабу.

Вибори до парламенту 1993 року проводилися відповідно до нового виборчого законодавства, яке, безпосередньо, встановило 5%-й і 8%-й бар'єр для проходження партій до Сейму та Сенату. На парламентських виборах 1993 року ліві партії набирали популярності завдяки своїй передвиборчій програмі, яка базувалася на соціальних виплатах та захисті соціально незахищених верств населення, оскільки «шокова терапія» призвела і до неприємних наслідків у економіці. Потенційним електоратом лівих партій були державні службовці, пенсіонери, вчителі та медики, яким не виплачувались зарплати, станом на грудень 1994 року заборгованість зарплат яких становила 39 трлн. злотих.

«Нову урядову коаліцію, до складу якої увійшли представники СДРП (Соціал-демократична робітничка партія) і ПСП (Польська Селянська партія), очолив лідер останньої В. Павляк. Ключовим завданням урядової програми проголошувалося зниження соціальної ціни реформ» [10, с. 286].

У зв'язку з тим, що до парламенту пройшла лівоцентристська коаліція, у парламенті з'явилися суперечки. Оскільки Президент підтримував праві сили, створювалася ситуація двовладдя, яка спровокувала конфлікт між Президентом, Урядом, Сеймом та Сенатом. Уряд звинувачували у гальмуванні реформ місцевого самоврядування і реформ приватизації, «проросійській орієнтації» та стриманості Заходу. «У березні 1995 року конфлікт завершився зміною глави кабінету – ним став соціал-демократ Ю. Олекси. Проте суперечності лишилися. Не було єдності між главою держави

і урядом щодо майбутньої конституції країни, а також щодо форми й методів масової приватизації» [10, с. 286–287].

У 1993 році польський парламент також ухвалив низку вагомих законопроектів, зокрема Закон «Про державні замовлення» та затвердив низку законів у сфері державних фінансів та боротьби з корупцією з метою запровадження нових механізмів для ефективності та прозорості діяльності органів виконавчої влади.

«Закон «Про державну службу» від 18 грудня 1998 року передбачав запровадження принципів відкритості, конкуренції та прозорості за допомогою відкритих конкурсів на держслужбу. «Закон надавав єдиний статус усім працівникам управлінських органів і сприяв зміцненню стабільності та політичної нейтральності державних службовців завдяки визначенню поняття посада та введенню посту Голови державної служби. У Законі також містилося положення щодо обов'язкового оприлюднення інформації про вакансії в будь-якому державному органі та про дату кваліфікаційних іспитів, а також положення про оголошення конкурсів на вільні керівні посади шляхом публікації їх у Бюлетені державної служби» [24, с.59].

Досліджуючи питання політико-правових змін, слід виділити реформу правоохоронної системи, зокрема реформу поліції, й реформу судової системи.

Щодо реформи судової системи, потрібно зазначити, що зміни вже почали вводити ще у 1985 році. Згідно з положеннями статті 1 закону «Про устрій судів загальної юрисдикції», який набув чинності 1985 року, суди «здійснюють правосуддя у Польській Республіці». «Положення закону містять перелік судів загальної юрисдикції: районні, окружні та апеляційні суди. До складу кожного суду входив голова суду, його заступник і судді. Як правило, розгляд справ у судах загальної юрисдикції здійснювався за участю

народних юристів, які користувалися такими ж правами, як і судді. Призначав суддів судів загальної юрисдикції Президент РП за поданням Державної судової ради» [24,с. 62].

Після прийняття у 1997 році нової Конституції Польщі була проведена суттєва реорганізація судової гілки влади. У серпні 1997 року набув чинності Закон «Про люстрацію», положення якого затверджували створення «Контрольного суду», головними задачами якого була перевірка заяв державних службовців і депутатів на можливість співпраці у минулому з державною безпекою соціалістичного режиму. «Закон передбачав заснування інституту суспільного представника, який передавав на розгляд Контрольного суду будь-яку заяву, яку вважав сумнівною» [21].

Також потрібно згадати реформування поліції Польщі. Перші кроки були зроблені вже на початку 1990 року. «Тоді Сейм схвалив три нові закони: про Міністерство внутрішніх справ, про поліцію та про Управління охорони держави. Міліція була замінена поліцією, а служба безпеки – Управлінням охорони держави. Більшість співробітників колишньої міліції, крім частини керівного складу, автоматично стали співробітниками поліції. Із 137 керівників МВС до нової спецслужби перейшло лише 20 осіб» [26].

Отже, головною умовою швидкого демократичного транзиту в Польщі була наявність громадянського суспільства та готовність політичної нації до змін у соціальній сфері. Також ефективне функціонування всіх гілок влади сприяли демократичному транзиту у Польщі. До того ж, інституційні зміни у процесі демократичного транзиту відповідали новим вимогам культурних, політичних та соціально-економічних перетворень. Приклад Польщі ефективної взаємодії між урядом, парламентом та президентом, швидкого та дипломатичного вирішення парламентських криз демонструє відповідальність кожної гілки влади і дієвість реалізації конституційних важелів стримувань та противаг, а це, у свою чергу, має вагоме значення для

держав, які знаходяться на шляху демократичного транзиту і становлення нових політичних інститутів.

Підсумовуючи, зазначимо, що системні зміни у праві Польщі після 1989 року, зокрема трансформація органів державного управління, реформа судової системи були досить ефективними, незважаючи на те, що потребували удосконалення з ціллю адаптації законодавства Польщі до вимог Європейського Союзу.

Аналізуючи рівень готовності суспільства Грузії до демократичного транзиту, можна з впевненістю сказати, що на початку 1990-х років ідеї націоналізму та демократії домінували у грузинському суспільстві.

У жовтні 1990 року відбувся перший мирний трансфер влади у Грузії – на багатопартійних виборах перемогла націоналістична та антикомуністична коаліція «Круглого столу» на чолі зі Звіадом Гамсахурдієм, якого «у травні 1991 року було обрано президентом» [39, с.120].

«Грузія мала бути незалежною державою в межах радянської республіки і рухатися в напрямку до Європи, за чим стояла демократизація країни» [48, с. 8]. «Однак розвиток політичних інститутів зіткнувся з низкою проблем, пов'язаних із суперечливими цілями різних політичних акторів та етнічних груп» [11, с. 29].

Грузинський націоналізм дещо відрізнявся від польського. Метою національної консолідації у Грузії було відродження нації та об'єднання держави і церкви, проте саме грузинський націоналізм спричинив непорозуміння і виникнення антинаціоналістичних поглядів в автономних регіонах Аджарії, Південної Осетії та Абхазії. У зв'язку з цим у Грузії, як і в багатьох багатонаціональних державах, перехід до демократії став перепоною у єдності країни.

«Період президентства Звіада Гамсахурдії асоціювався зі слоганом «Грузія для грузинів» [40, с. 16]. Грузинські націоналісти на чолі з політичною елітою вважали, що абхази та осетини - переселенці, які мігрували з Північного Кавказу, і повинні туди повернутися. Такі переконання тільки посилювали етнічний націоналізм і все більше провокувала національні меншини до боротьби за незалежність від Грузії. «Аджарський сепаратизм відрізнявся від південно-осетинського та абхазького, оскільки ґрунтувався на релігійній, а не на етнічній приналежності та не мав на меті відокремлення від Грузії» [47, с. 66].

Конфлікт між національними меншинами та центральною владою досяг критичної фази в Південній Осетії, коли 9 грудня 1990 року була проголошена Республіка Південна Осетія, що було спробою відокремлення від Грузії. «Верховна Рада Грузії відреагувала на це скасуванням південно-осетинської автономії. Спроби встановити контроль над регіоном військовим шляхом були невдалі й перетворилися на війну, яка тривала кілька років» [48, с. 10].

Наприкінці 1991 року Звіад Гамсахурдія зіткнувся не лише з опозицією національних меншин, але й грузинів. Грузинська воєнізована націоналістична організація «Мхедрїоні» критикувала З. Гамсахурдію за участь у виборах до Верховної ради СРСР, які організація розглядала як символ окупації. «Комуністи, у свою чергу, звинувачували Звіада Гамсахурдію в монополізації влади в країні» [40, с. 21]. Оскільки не було створено інституційних механізмів для боротьби з опозицією, політичні організації почали самостійно прокладати собі шлях, створюючи власні військові підрозділи.

«У січні 1991 року З. Гамсахурдія заборонив діяльність найвпливовішої військової організації опозиції «Мхедрїоні», яка в січні 1992 року, об'єднавшись із силами Національної гвардії, усунула його від влади» [39, с.140]. Так завершився перший етап демократичної трансформації Грузії, на

якому протистояння між представниками етнічного націоналізму зруйнувала політичну систему країни.

«Військова рада Грузії прийняла рішення запросити колишнього міністра закордонних справ Радянського Союзу - Едуарда Шеварднадзе на посаду голови Державної ради» [48, с.11]. З поверненням до влади Едуард Шеварднадзе зіткнувся з трьома викликами:

- «сецесіонізмом Абхазії та Південної Осетії, які заперечували юрисдикцію центральної влади;
- сепаратизмом в Аджарії, де встановив особистий режим Аслана Абашидзе;
- регіоном Самегрело, контрольованим із січня 1992 року прихильниками Звіада Гамсахурдії» [47, с.65].

Едуард Шеварднадзе сконцентрував свої зусилля на відновленні порядку в країні.

У червні 1992 року між Грузією та Південною Осетією було підписано Угоду про припинення вогню, «згідно з якою припинялися бойові дії і для врегулювання конфлікту створювалася змішана контрольна комісія та вводилися миротворчі сили у складі російського, грузинського та осетинського батальйонів» [40, с. 22]. Однак розпочався конфлікт в Абхазії, коли в серпні 1992 року грузинські війська увійшли на територію республіки під приводом захисту залізниці і автомагістралей. «У результаті цей конфлікт охопив і сусідню Мегрелію, яка перебувала під контролем прихильників З. Гамсахурдії» [11, с. 32].

Зрештою, Едуарду Шеварднадзе вдалося нанести поразку прихильникам Звіада Гамсахурдії і ліквідувати воєнізовані угруповання в жовтні 1993 року. Однак не вдалося вирішити проблему абхазького сепаратизму. Абхазькі військові угруповання за підтримки добровольців із Північного Кавказу і частково російських військ нанесли поразку урядовим

військам Грузії і змусили грузинське населення Абхазії покинути її територію.

«У квітні 1994 року, як і у випадку з Південною Осетією, була підписана Угода про припинення вогню, згідно з якою миротворчі сили СНД, очолювані Російською Федерацією, були розгорнуті в зоні конфлікту» [40, с. 23]. Відтоді «заморожені конфлікти» в Абхазії та Південній Осетії займають провідне місце у внутрішній і зовнішній політиці Грузії.

«У 1995 році були нейтралізовані сили Національної гвардії та воєнізовані угруповання «Мхедрioni», після чого Едуард Шеварднадзе перейшов до консолідації своєї влади на території всієї країни, за винятком зон конфліктів та Аджарії» [48, с. 13]. Ці події стали новим імпульсом для демократичного переходу. Було покладено кінець агресивній риторичі щодо етнічних меншин, політичний дискурс став більш толерантним, почали розвиватися незалежні ЗМІ, критика влади стала відкритою, було знято заборону на діяльність політичних партій.

У 1995 році у Грузії була прийнята Конституція, яка заклала основи організації державної влади на основі принципу поділу влади. Також були проведені президентські й парламентські вибори. «Едуард Шеварднадзе виграв президентські вибори, а партія «Громадянський союз Грузії», створена ним у 1993 році, отримала більшість місць у парламенті» [11, с. 33]. Важливим результатом виборів листопада 1995 року була поява правлячих партій, зокрема, «Громадянського союзу Грузії» та «Союзу демократичного відродження Грузії», який був створений у 1992 році Асланом Абашидзе і отримував більше 95% голосів на кожних виборах, що проводилися в Аджарії до 2004 року» [39, с. 110].

Нова влада на чолі із Зурабом Жванією проводила реформи в країні. «Членами його команди були Міхейл Саакашвілі – майбутній президент Грузії і Ніно Бурджанадзе – майбутній спікер парламенту» [48, с. 14].

«Друга половина 1990-х років характеризувалася швидким реформуванням правової та інституціональної основ держави, які мали наблизити Грузію до європейських стандартів» [48, с. 14]. Однак економічна криза 1998 року виявила ряд невирішених внутрішніх проблем. Західні донори почали скасовувати діючі програми допомоги.

«Зменшення зовнішньої і внутрішньої підтримки режиму спричинило поглиблення авторитарних тенденцій, головними ознаками чого була фальсифікація результатів виборів і корупція, а процес прийняття рішень почав відповідати виключно інтересам правлячої еліти» [48, с. 15].

«Молоді реформатори» стали рушійною силою змін у країні. Ще у 2001-2002 роках реформатори створили окремі партії і вийшли з правлячої партії. «Вони виступали як дві політичні сили – «Єдиний національний рух» на чолі з Міхейлом Саакашвілі та виборчий блок «Бурджанадзе – Демократи», в який входили «Об'єднані демократи» на чолі з Зурабом Жванією та команда спікера парламенту Грузії Ніно Бурджанадзе».

Парламентські вибори 2003 року пройшли з широкомасштабними фальсифікаціями». У відповідь на це опозиційні лідери мобілізували своїх прихильників, об'єднавшись в альянс «Національний рух – демократи», і очолили масові народні виступи за відставку Едуарда Шеварнадзе, які отримали назву «Революція троянд».

Події листопада 2003 року продемонстрували прихильність грузинського народу до цінностей демократії та їхню нетерпимість до порушення своїх політичних прав. Під натиском суспільства 23 листопада 2003 року Едуард Шеварнадзе був змушений піти у відставку

Так, потужна хвиля народних протестів призвела до зміни правлячої еліти й консолідації влади в руках «Національний рух - демократи». Міхейл Саакашвілі здобув перемогу на президентських виборах, які були

охарактеризовані як такі, що відповідають міжнародним стандартам демократичного виборчого процесу.

Згодом, «у березні 2004 року, були проведені парламентських вибори, на яких перемогу отримала коаліція «Національний рух - демократи». Зураб Жванія зайняв посаду прем'єр-міністра, а Ніно Бурджанадзе продовжила займати посаду спікера парламенту» [46, с. 345].

«У лютому 2004 року була здійснена конституційна реформа, яка призвела до інституалізації такої моделі державної влади, яка, на думку політичних експертів, не відповідала демократичній моделі розподілу влади, оскільки розширювала повноваження виконавчої влади та закріплювала домінування правлячої партії «Національний рух — Демократи» [45, с. 158].

Грузинська політична еліта на чолі з Міхейлом Саакашвілі розпочала проект швидкої модернізації країни та суспільства. «Адміністрація Саакашвілі вважала, що лише сильні та ефективні державні інститути можуть підвищити довіру громадськості до формальних інституцій і замінити встановлені неформальні структури грузинського суспільства» [45, с. 10]; мала на меті якнайшвидше досягнути трансформації суспільства, територіальної реконструкції та модернізації економіки.

Уряд Грузії мав ідеологічну програму здійснення реформ, примкнувши до радикальної ринкової течії - лібертаріанства, головним завданням якої було ефективне обмеження політичної влади, а відповідальність за розвиток суспільних відносин, які регулюються законами ринку, передає індивіду.

Новому уряду вдалося провести, як ми вже зазначали у другому розділі, лібералізацію економіки, підвищити обсяги прямих закордонних інвестицій, збільшити податкові збори, легалізувати сектор «тіньової економіки», покращити інфраструктуру.

Уряд запровадив нове антикорупційне законодавство, яке стало частиною Кримінального кодексу країни, забезпечуючи міцну правову базу для боротьби з корупцією на всіх рівнях. У результаті Грузія стала найменш корумпованою пострадянською країною, за винятком країн Балтії.

У червні 2004 р. парламент Грузії прийняв закон про державний реєстр, відповідно до якого було розформовано Агентство державного реєстру – децентралізований орган із наглядовими функціями. Згідно з нормами закону, було створено НАДР (Національне агентство державного реєстру) при Міністерстві юстиції.

Головною ціллю реформи державного реєстру був простий і швидкий доступ до інформації безпосередньо з державного реєстру. Новостворене Національне агентство державного реєстру пропонувало спрощену систему реєстраційних процедур і найголовніше – був орієнтований на клієнта і, відповідно, стимулював економічне зростання.

Новий закон також забороняв членам комісій бути реєстраторам, які реалізовували продаж земель. Функції моніторингу були передані до органів місцевого самоврядування, які втратили повноваження брати участь у призначенні регіональних реєстраторів, – ту владу, яка забезпечувала політичний вплив у сфері оцінювання земель, реєстрації та врегулювання суперечок.

Крім того, високопосадовці були позбавлені автомобілів. Було знищено усе, що пов'язано з корупцією.

За результатами реформування залишився центральний апарат - Національне агентство державного реєстру - та 68 реєстраційних органів на території всієї країни, під'єднаних до єдиної комп'ютерної системи. Функції зі збереження усієї інформації, а також закупівель, бухгалтерського обліку та виплати заробітної плати, які раніше забезпечувались на місцевому рівні (і це

призводило до неналежного розподілу коштів), відтепер виконуються центральним апаратом, а регіональні органи лише реєструють майно.

Кількість документів, необхідних для реєстрації власності, була скорочена з шести до двох, а згодом – до одного (договору купівлі-продажу).

Варто згадати одну з найважливіших і успішніших реформ у Грузії – реформу вищої освіти.

У 2004 році парламент прийняв закон щодо комплексної перебудови системи вищої освіти у Грузії, норми закону були спрямовані на зміну фінансування та процедури акредитації вищих навчальних закладів. Найголовнішою зміною реформи було забезпечення прозорості вступної кампанії до вищих навчальних закладів.

Новопризначений міністр освіти і науки пан Олександр (Каха) Ломаїа вирішив прискорити реформування системи вступу до вузів. Замість поступового запровадження нових вступних іспитів упродовж двох років (у 2006-2007 рр.), як планувалося раніше, він вирішив втілити у життя усю програму в один підхід - у 2005 р.

Чотирма ключовими компонентами реформи були запровадження єдиного централізованого вступного іспиту, забезпечення його надійності та прозорості, підвищення якості роботи вищих навчальних закладів, а також інформування та комунікація з громадськістю.

«Реформатори створили нову незалежну установу – Національний екзаменаційний центр, який розробляє іспити та управляє їх проведенням через 14 регіональних центрів» [6, с. 84].

Викладачі вищих навчальних закладів більше не брали участь у розробці тестів та оцінюванні їх результатів. Іспити розроблялися відповідно до західних стандартів; за приклад бралися Балтійські країни, Ізраїль, Сполучене Королівство, Швеція, а також Сполучені Штати.

У результаті вступна кампанія до вищих навчальних закладів, яка раніше була сумно відомою своєю корумпованістю, перетворилась на іспити на конкурентних засадах із виключно об'єктивним оцінюванням результатів.

На кінець президентського терміну Міхейла Саакашвілі «у 2012 році Грузія, згідно з рейтингами «Transparency International», займала 51 позицію зі 174» [42].

«Реформа сектору безпеки, зокрема поліцейська реформа, була однією з головних цілей нового режиму і його найвагомішим досягненням, наряду з реформою системи освіти, яка зробила вступ до вищих навчальних закладів більш прозорим та конкурентоспроможним» [45, с. 159]. Загалом, новий уряд досяг успіхів у підвищенні адміністративних можливостей держави й отримав широку підтримку населення.

Однією з основних виборчих обіцянок Міхейла Саакашвілі було об'єднання Грузії та відновлення авторитету центральної влади над територією Абхазії та Південної Осетії. «У травні 2004 року населення Аджарії, натхненне «Революцією троянд» і готове підтримувати новий уряд у Тбілісі, виступило проти режиму Аслана Абашидзе, змусивши його покинути територію регіону після серії масових акцій протесту. Так Аджарія була інтегрована до політичного простору Грузії» [48, с. 22].

«У липні-серпні 2004 року адміністрація Саакашвілі намагалася відтворити свій успіх в Аджарії у Південній Осетії, сподіваючись, що осетини так само, як аджарці, усунуть свій корумпований режим. Однак ці намагання перетворилися в першу серйозну невдачу адміністрації Саакашвілі – відносини з Росією різко погіршилися, і відновився конфлікт між Грузією і Південною Осетією» [47, с. 68].

Таким чином, демократичний розвиток Грузії після революції 2004 року можна умовно розділити на два періоди, розподільною лінією яких є листопад 2007 року. У період до листопада 2007 року розрив між

демократизацією та модернізацією збільшувався. Швидко і самовпевнено реалізовані реформи не принесли позитивних результатів для всього суспільства. Замість цього рівень безробіття підвищився, і велика частина населення опинилась за межею бідності.

Населення Грузії було незадоволене тим, що антикорупційна кампанія мала вибіркового характеру і була політично мотивованою, оскільки не було побороно корупцію на вищому рівні. Обурення також викликало придушення основних політичних свобод та несправедливі правила політичної конкуренції. «Укріплення державних інституцій разом зі слабкістю представницьких установ призвело до демократичного регресу в Грузії, спричинивши маргіналізацію опозиції» [45, с. 163]. Напруга, яка відчувалася у відносинах між урядом та опозицією, привела до політичної кризи в листопаді 2007 року. «Восени дев'ять опозиційних партій об'єдналися в політичний блок і заявили про те, що обіцянки «Революції троянд» не були виконані, вимагаючи відновлення функціонування системи стримувань і противаг, зміцнення судової влади, припинення тиску на ЗМІ та прямих виборів мерів і голів обласних державних адміністрацій» [45, с. 163].

На фоні протестів у жовтні 2007 року було прийнято рішення про проведення позачергових парламентських виборів у квітні 2008 року та позачергових президентських виборів у січні 2008 року. Починаючи з 2 листопада, в Тбілісі проводилися мирні демонстрації. «Реакцією на них уряду було оголошення надзвичайного стану в країні, закриття незалежних телевізійних каналів «Імеді» та «Кавкасія» та припинення мовлення всіх телеканалів і радіоканалів, за винятком державних, що викликало хвилю міжнародної та внутрішньої критики. Уряд заявив, що вжив ці заходи з метою запобігання організованій Росією змови» [11, с. 38].

Для вирішення цієї політичної кризи Міхейл Саакашвілі пішов у відставку. У січні 2008 року були проведені президентські вибори, на яких

він отримав 53,7% голосів виборців. На парламентських виборах у травні 2008 року правляча партія також перемогла й отримала 59,18% голосів, що дозволило їй зберегти за собою і надалі конституційну більшість.

«Війна із Російською Федерацією 2008 року за Південну Осетію, яка закінчилася втратою територій, з подальшим визнанням Росією Абхазії і Південної Осетії незалежними державами і встановленням контролю Росії шляхом військової присутності та економічних дотацій ще більше поглибили політичну кризу в країні» [47, с. 67].

У серпні 2008 року у п'ятиденній повномасштабній війні було вбито, за офіційними даними, двісті двадцять вісім цивільних та сто шістдесят військових, а також збільшено розмір окупованих територій на 20%: сто тисяч осіб було зігнані з місць їхнього проживання, понад третина з них так і не повернулася додому.

Попри ці колосальні труднощі та песимістичні прогнози Грузія спромоглася зажити собі слави країни з сильною економікою та зростаючою демократією. Вона змогла це зробити завдяки ривку радикальних реформ, що їх підштовхнула Революція троянд.

Незважаючи на поразку і на те, що Російська Федерація зупинила хвилю демократизації в регіоні, Міхейл Саакашвілі оголосив другу хвилю «Революції троянд», направлену на зміну балансу влади між президентом та парламентом на користь законодавчої влади, зміцнення приватної власності та незалежності суддів, розширення свободи діяльності ЗМІ та збільшення впливу опозиції.

Аналізуючи політико-правові реформи Грузії та Польщі, варто зазначити, що стартові умови – підґрунтя – для демократичних змін у цих двох країнах були колосально різними.

Чому Польщі вдалося відразу досягти успіху у демократичному транзиті, а Грузія змушена була призупинити прагнення більшості населення

до демократичних змін? Можемо припустити, що головними причинами були геополітичне положення держав та консолідація суспільства. Грузія пережила громадянську війну, внаслідок якої стався державний переворот, що ще більше віддаляло країну від економічного зростання та успішних реформ. Після «Революції троянд» 2003 року у Грузії з приходом до влади демократичної еліти починають впроваджуватися успішні реформи, однак грузинські реформи були значно радикальніші та агресивніші, ніж у Польщі.

У той час, як Польща, маючи краще геополітичне положення, закінчила процес демократичного транзиту з першої спроби. Польща стала однією з перших країн колишнього соціалістичного табору, яка досягла консолідований демократичний політичний режим, членство в ЄС та НАТО. У ході демократизації у Польщі державне управління досить швидко адаптувалося до нових умов: дотримання політичних свобод і громадянських прав, демократичності політичного устрою.

Однак і Польщу, і Грузію об'єднує наявність політичної нації як необхідної умови демократичного транзиту. Приклад Грузії доводить, що якщо у суспільства є прагнення до змін у політичному режимі (за Растоу - присутність національної єдності), то це відбудеться, незалежно від зовнішніх факторів.

Висновки

Основним завданням кваліфікаційної роботи було дослідити особливості демократичного транзиту в Польщі та Грузії та порівняти демократичний транзит у країнах посткомуністичного простору – Польщі та Грузії.

Підсумовуючи соціально-економічні та політико-правові реформи посткомуністичної Польщі та Грузії, можемо виділити спільні та відмінні риси перехідного періоду цих країн.

Важливим є той факт, що саме наявність громадянського суспільства, готовність політичної нації до рішучих кроків з боку влади у формі реформ та підтримка більшістю громадян проведення реформ були особливим явищем як у Грузії, так і в Польщі. Слід зазначити, що незважаючи на відмінність демократичного переходу, Польща і Грузія мають багато спільного як в соціально-економічному, так і в політичному плані.

Громадянське суспільство у цих країнах протягом тривалого часу за допомогою страйків, протестів та вимог політичних свобод виборювали право на вільні демократичні вибори. У 1989 -1990 роках, а саме 4 червня 1989 року відбуваються перші польські парламентські вибори та 28 жовтня 1990 року проходять перші демократичні вибори у Грузії, на яких перемогу здобувають правоцентристські партії, які, відкидаючи соціалістичну перспективу, закликали до парламентської демократії та ринкової економіки. Масовий характер народних виступів проти комуністичного режиму теж визначив майбутню політику країни і став запорукою від повернення до старого ладу.

Підсумки вільних демократичних виборів показали, що переважна більшість населення негативно ставилася до соціалістичної перспективи, а правлячі компартії втратили владу.

У зв'язку з цим варто наголосити на важливості наявності та консолідації громадянського суспільства для успішних демократичних змін, що вкотре підтверджує думку американського політолога Д. Растоу: єдиною вагомою вимогою, яка відіграє роль у політичному транзиті, є присутність національної єдності у суспільстві, яке прагне демократичного транзиту і має єдність, непоборність і рішучість у своєму прагненні; тому успішність демократичного транзиту можлива у разі, якщо більшість громадян певної держави, зробили рішучий вибір у напрямку демократії та не вагаються щодо правильності свого рішення приєднатися до певної політичної спільноти і, відповідно, напрямку.

Розглядаючи соціально-економічні реформи у Польщі та Грузії, незважаючи на різний період проведення реформ – різниця у понад 10 років – слід виокремити ті тенденції, які були спільними для даних країн посткомуністичного простору

Перш за все, стартові умови економік після виходу Польщі та Грузії з СРСР, як і всіх країн посткомуністичного простору, були неефективні і відсталі.

По-друге, починаючи демократичний транзит, і Польща, і Грузія розпочали зі створення програми переходу країни від планової соціалістичної економіки до ринкової. Хоча перехід до ринкової економіки зайняв певний час, проте дані країні на законодавчому рівні затвердили основні інституційні обмеження щодо можливості держави втручатися у економічну систему країн.

Також однією з важливих реформ була приватизація і розвиток приватного сектору: у Польщі був ліквідований ряд традиційно великих державних монополій, у Грузії були приватизовані майже всі основні активи.

У Польщі парламент прийняв закон щодо іноземних інвестицій, відповідно до якого іноземним інвесторам були забезпечені податкові пільги; у Грузії також забезпечувалися сприятливі умови для іноземного

інвестування. Крім того, у Грузії основна ставка імпортного мита становила 0%.

Реформа системи оподаткування займала ключове місце у Грузії та Польщі. У Польщі були знижені податкові ставки, зокрема податкова ставка для підприємців опустилась з 27% до 19%, згодом приватні фірми були звільнені від податків та була запроваджена схема мікрокредитування, внаслідок цього економіка вийшла з тіні. У Грузія трансформація системи оподаткування передбачала скорочення податків, зниження ставок і внесення змін до податкового кодексу, щоб максимально спростити податкове законодавство. Невдовзі парламент Грузії оголосив податкову амністію, що поширювалася на всіх платників податків та незадекларовані зобов'язання. Метою реформування фіскальної політики даних двох держав було зробити країни сприятливими для бізнесу; підвищити ефективність, прозорість системи податкового адміністрування; але й значно ускладнити ухилення та несплату податків.

Також країни посткомуністичного простору, які почали свій шлях до демократичного транзиту мали свої унікальні внутрішні потреби.

У свій час Польща стала однією з перших країн посткомуністичного простору, яка почала реформувати банківську систему та реорганізувала державний банк, у який почали інвестувати європейські банки.

Тоді як Грузія, почавши перехід до демократії, однією з перших сфер реформування обрала створення нових систем державної безпеки та реформування найкорумпованішої інституції - поліції. Також Грузія у досить вузький проміжок часу продемонструвала унікальні успіхи у боротьбі з корупцією за відносно короткий проміжок часу.

Хоча у Польщі рейтинг першого демократичного уряду, який почав соціально-економічні реформи, почав падати у зв'язку зі значним дефіцитом державного бюджету країни, інфляцією, зниженням купівельної

спроможності населення, зростанням безробіття, проте підтримка населення була значна, щоб запустити незворотній процес демократичного транзиту.

Тоді як у Грузії реформи були значно радикальнішими та агресивнішими, ніж у Польщі, проте і грузинські реформи здобули підтримку переважної кількості громадян, що дало змогу запустити незворотні демократичні процеси.

Аналізуючи політико-правові реформи Грузії та Польщі, варто зазначити, що стартові умови – підґрунтя – для демократичних змін у цих двох країнах були колосально різними.

Доречно зауважити, що Польща є моноетнічною державою, що сприяло швидшій консолідації суспільства та формуванню єдиної європейської ідентичності на початку демократичного транзиту і, відповідно, вдалося уникнути випадків сепаратизму. Тоді як Грузія є багатонаціональною державою, і після проголошення виходу Грузії з СРСР, у країні почали відбуватися сепаратистські течії щодо відокремлення деяких регіонів Грузії. Метою національної консолідації у Грузії було відродження нації та об'єднання держави і церкви, проте саме грузинський націоналізм спричинив непорозуміння і виникнення антинаціоналістичних поглядів в автономних регіонах Аджарії, Південної Осетії та Абхазії. У зв'язку з цим у Грузії, як і в багатьох багатонаціональних державах, перехід до демократії став перепорою у єдності країни.

Отже, можемо припустити, що Грузія змушена була призупинити прагнення більшості суспільства до демократичних змін на початку 1990-х років через багатонаціональне суспільство та геополітичне положення. Грузія пережила громадянську війну, внаслідок якої стався державний переворот, що ще більше віддаляло країну від проведення успішних реформ. Після «Революції троянд» 2003 року у Грузії з приходом до влади демократичної еліти починають впроваджуватися успішні реформи.

У той час, як Польща, маючи краще геополітичне положення і моноетнічне суспільство, закінчила процес демократичного транзиту з першої спроби.

Починаючи демократичні політико-правові реформи і Польща, і Грузія розпочали з реформи органів державної влади; деполітизації армії, міліції та органів держбезпеки.

За роки трансформації політичного та соціально-економічного життя Польща та Грузія довели, що зміна державного ладу в умовах глобалізації можлива мирним шляхом, без людських жертв та соціальних потрясінь. Досвід цих країн показав, що наприкінці ХХ століття – початку ХХІ століття людство зуміло створити таку модель суспільно-політичного ладу, яка демократичним шляхом може привести до повалення тоталітарно-авторитарного режиму та обрання загально-цивілізованого шляху розвитку держави. Саме наявність консолідації провідних політичних сил, які, безумовно, підтримує суспільство, є основою для успішних змін у всіх сферах суспільного життя. В першу чергу, створює можливості для стабільності, злагоди на добробуту.

Чому Грузії та Польщі, незважаючи на різні соціально-економічні та політичні передумови, вдалося провести успішні реформи на шляху до демократичного транзиту? Аналізуючи процес демократичного транзиту у даних країнах, виділимо основні фактори, які сприяли успіху транзиту.

По-перше, наявність сильної політичної волі. У процесі транзиту у Грузії та Польщі вирішальну роль зіграла сильна та стала політична воля. Однак варто зазначити, що у багатьох країнах, зокрема і в тих, які пережили революції, демократичний транзит починався з політичних зобов'язань, проте не всім вдавалось досягти успіху. Тому важлива є не тільки сильна політична воля влади, а й той факт, що лідерство впроваджувалося згори і отримало загальну підтримку суспільства.

По-друге, становлення довіри суспільства від самого початку реформ. Громадянське суспільство у Грузії та Польщі відразу були позитивно налаштовані на майбутні реформи і готові були до викликів у вигляді інфляції, безробіття, які мали серйозні соціальні наслідки: підвищення цін і низький рівень зарплат і соціальних виплат, що вело до зниження життєвого рівня населення, проте довіра до влади не падала серед населення.

По-третє, обмеження ролі держави. Реформи у Грузії та Польщі ґрунтувалися на фундаментальному переконанні, що зменшення ролі держави або державного втручання у економіку, скорочення кількості нормативно-правових актів та збільшення економічних свобод – елементи, які є передумовами для ефективної економіки. У той час, як економічні проблеми та розвиток корупції розглядалися як наслідки державного контролю або втручання у діяльність населення. Спроби обмежити взаємодію між державою та громадянами передбачали приватизацію, дерегуляцію підприємницької діяльності та податкову реформу. Нові політики, які прийшли до влади з метою забезпечити демократичний транзит у своїх країнах, були переконані, що можливість ринку працювати є ключем до вирішення більшості проблем. Спрощення режиму оподаткування та зниження податкових ставок стали передумовами для збільшення обсягів податкових надходжень, збільшення нових інвестицій та доходів.

По-четверте, залучення нових професійних кадрів для реалізації демократичних реформ. Дуже часто державам не вдається реалізувати задумані і, здавалося б, ефективні реформи у зв'язку з дефіцитом кваліфікованих кадрів. Польща і Грузія не мали такої проблеми, оскільки залучали нових досвідчених співробітників у державні установи. Для того, щоб забезпечити попит висококваліфікованих та досвідчених реформаторів на вакансії у державній службі, уряди затвердили збільшення заробітних плат. Таким чином, формувалася нова культура надання державних послуг.

По-п'яте, єдність та тісна взаємодія політичної влади. З огляду на комплексний характер реформ важливим було забезпечити спільну мету та тісну взаємодію між ключовими політиками. Ключова команда політиків. Які очолили реформування, як у Польщі, так і у Грузії була невеликою та поділяла спільні цінності щодо напрямку державної політики.

По-шосте, країни посткомуністичного простору, розробляючи власні програми демократичного транзиту, поклалися на міжнародний досвід, проте адаптовували його до умов, притаманним їх країнам та розробляли власні шляхи вирішення внутрішніх проблем.

Внаслідок демократичного транзиту Польща стала однією з перших країн колишнього соціалістичного табору, яка досягла консолідований демократичний політичний режим, членство в ЄС та НАТО. У ході демократизації у Польщі державне управління досить швидко адаптувалося до нових умов: дотримання політичних свобод і громадянських прав, демократичності політичного устрою.

Починаючи з 2003 року після Революції троянд, Грузія демонструє запровадження успішних реформ на шляху до демократичного транзиту. Зокрема, успіх у боротьбі з корупцією, що була головною перешкодою для Грузії у переході до демократії. Досвід Грузії показує, що досягти успіхів можна за відносно короткий проміжок часу за умови наявності громадянського суспільства та політичної волі, що було притаманне і Польщі на шляху демократичного транзиту. Боротьба Грузії ще не закінчена, на відміну від Польщі – багато сфер ще потребують реформування. Успіхи Грузії руйнують міф про те, що корупція є культурним явищем і доводять, що якщо у суспільства є прагнення до змін у політичному режимі, то це відбудеться, незалежно від зовнішніх чи внутрішніх факторів.

Список використаних джерел

1. Аслунд А. Дянков С. Велике переродження: уроки перемоги капіталізму над комунізмом / А. Аслунд С. Дянков – Львів, 2015. – 434 с.
2. Аслунд А. Розбудова капіталізму: трансформації в країнах колишнього Радянського блоку / Аслунд А. – Київ, 2003. – 637 с.
3. Багірова В. Сазонова М. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / Багірова В. Сазонова М. – Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – 576 с.
4. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, трансформація: Очерки на рубеже епох / Пер. с польск. – М.: Наука: УРАО, 1999. – 392 с.
5. Бельська Т.В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу // Збірник статей Харківського регіонального інституту державного управління. - Харків, 2008. - 14-20 с.
6. Боротьба з корупцією у сфері державних послуг. Хроніка реформ у Грузії //Режим доступу:
<http://documents1.worldbank.org/curated/es/317321468244165162/pdf/664490PUB0UKRA0eorgia0Book0Ukranian.pdf>
7. Бродовская В. Е. Демократический транзит на постсоветском пространстве: подходы к определению, модели, этапы // Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/demokraticeskij-tranzit-naprokommunisticheskom-prostranstve-podhody-k-opredeleniyu-modelietapy>
8. Брусиловська О. І. Посткомуністичні трансформації країн Східної Європи / Брусиловська О. І. – Одеса, 2007. – 360 с.
9. Воронов І.О. Демократичний транзит / Воронов І.О. – Київ: Генеза, 2006 – 232 с.
10. Газін В. Копилов С. Новітня історія країн Європи та Америки (1945-2002 роки) / Газін В. Копилов С. – Київ, 2004. – 624 с.

11. Гегешидзе А. Политическая трансформация Грузии : Зигзаг демократии. Южный Кавказ-20 лет независимости. Тбилиси: фонд Фридриха Эберта, 2011. С. 27-45.
12. Герман С. Обличчя сучасної Польщі. Так це сталося / Герман С. – Львів, 2001. – 184 с.
13. Гонцяж Я. Самоврядування та територіальна організація влади в Польщі / Гонцяж Я. – Київ, 2001 – 624 с.
14. Дармограй Н. Культура влади трансформаційного періоду // Вісник НАДУ. – 2005. – № 1. – 39 – 50 с.
15. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України / Зеленько Г. – Київ, 2003. – 216 с.
16. Кіянка І. Політична стабільність мета перехідних суспільств (в контексті демократизації та інституціональному розвитку на прикладі Чехії, Польщі, Угорщини та України) / Кіянка І. – Львів, 2006. – 7 с.
17. Кобильник В.В. Демократичний транзит в Україні та Польщі: особливості стартової ситуації // Кобильник В.В. Політологічний вісник : збірник наукових праць. – Київ, 2009. - № 39. – 195-207 с.
18. Ковбасюк Ю.В., Трощинський В. П. Енциклопедичний словник з державного управління / Ковбасюк Ю.В., Трощинський В. П. – Київ: НАДУ, 2010. – 820 с.
19. Кулінець А. П. Особливості міжнародного досвіду використання режиму таргетування валютного курсу / Кулінець А. П. // Режим доступу: file:///C:/Users/Vika/Downloads/Npdfi_2008_3_19.pdf
20. Лушай В. Польща та Угорщина в умовах гострої суспільно-політичної кризи в червні-листопаді 1956 року // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – Київ, 2002. – 199-202 с.
21. Люстрація в Центральній и Восточной Европе. – Режим доступу: <http://www.agentura.ru/library/lustracia>

22. Мачкув Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: проблемы, концепции, периодизация // Полис. – 2000. – № 4. – С. 38 ' 59.
23. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Режим доступа: <http://www.politnauka.org/library/dem/melvil.php>
24. Мельниченко Б. Політико-правові перетворення в Центрально-Східній Європі наприкінці ХХ століття / Мельниченко Б. – Львів, 2012 – 204 с.
25. Наргаард О. Економічні інституції та демократична реформа. Порівняльний аналіз посткомуністичних країн / Наргаард О. – Київ, 2007. – 424 с.
26. Некипелова А. Центрально-Восточная Европа во второй половине ХХ века / Некипелова А. – М. :Наука, 2002. – 464 с.
27. Парфенова Л. Интеграция Польши с Европейским Союзом: состояние и прогнозы // Мировая экономика и международные отношения. – Москва, 1999. - №4. – 75-80 с.
28. Первая редакция Акта экономической свободы //Режим доступа: <https://old.inliberty.ru/library/573-akt-ekonomicheskoy-svobody>
29. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А.Пшеворский. – М., 2000. – 273 с.
30. Радченко О. Демократичний транзит як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування / Радченко О. // Науковий вісник «Демократичне врядування». – Львів, 2009. - № 3.
31. Сікловарі Вілмош Консолідація суспільства і відповідальність еліт в умовах виборчого процесу // Виступи представників дипломатичних місій: Матеріали круглого столу. – 2005. – 86-87 с.
32. Скидельські Р. Дорога от рабства. Об экономических и политических последствиях краха коммунизма / Скидельські Р. – Москва, 1998. – 238 с.

33. Страх и ненависть: как реформы «шоковой терапии» спасли Польшу //Режим доступу: <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id591>
34. Телегуз А. Політична криза в Польщі га початку 80-х років та виникнення «Солідарності» // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. Збірник наукових праць. – Київ, 2002 – 214-217 с.
35. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце ХХ века / С. Хантингтон. – М., 2003. – 365 с.
36. Шачковська Л.С. Демократичний «транзит» в Україні // Вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – 2015. – 32-41 с.
37. Яровий В.І. Новітня історія країн Східної Європи. / Яровий В.І. – Київ, 1997. – 269 с.
38. Almond, Gabriel A. and Verba, Sidney . 1980. The Civic Culture Revisited: An Analytical Study / G. A. Almond, S. Verba. – Boston : Little, Brown. – 421 p.
39. Aprasidze D. 25 Years of Democratization: Still Work in Progress. 25 Years of Independent Georgia: Achievements and Unfinished Projects. Tbilisi: Konrad Adenauer Stiftung & Ilia State University Press, 2016.P. 91-130.
40. Berglund C., Blauvelt T. Redefining the Nation: from Ethnic Fragmentation to Civic Integration? 25 Years of Independent Georgia: Achievements and Unfinished Projects. Tbilisi: Konrad Adenauer Stiftung & Ilia State University Press, 2016. P.11-55.
41. Conclusions of the European Council (Copenhagen, June 1993). – Режим доступу: <http://europa.eu/archives/bulletin/en/bullset.htm>.
42. Corruption Perceptions Index. Transparency International. 2012 //Режим доступу: <https://www.transparency.org/en/cpi/2012/index/nzl>
43. Encouraging democracy: the international context of regime transition in southern Europe / Ed. By G. Pridman // University Press. - 1991. – 249 p.
44. GORBI (Georgia Opinion Research Bureau International) 2000. Corruption
45. Lanskoj M., Areshidze G. Georgia`s year of turmoil. Journal of democracy. October 2008. Vol.19 №4. P.154-168

46. Mitchell L. Georgia`s Rose Revolution. *Current History*. October, 2004. Vol. 103 №675 P. 342-348.
47. Nodia G. The Story of Georgia`s State-Building: Dramatic But Closer To Completion. *25 Years of Independent Georgia: Achievements and Unfinished Projects*. Tblisi: Konrad Adenauer Stiflung& Ilia State University Press,2016. P.56-91.
48. Nodia G.,Scholtbach A.P. The Political Landscape of Georgia. *Political Parties: Achievements, Challenges and Prospects*. Delft: Eburon Academic Publishers,2006.268p.
49. Plan Balcerowicza i sytuacja makroekonomiczna Polski w okresie przejściowym w latach 1989-1991 //Режим доступу:
<http://www.exporter.pl/zarzadzanie/ue/1po89.html>
50. Rustow D.A. Transitions to Democracy — Toward a Dynamic Model / Rustow D.A // Режим доступу:
http://biblio.institutoelcano.org/docs/VVidapolitica/Acienciapolitica/3Democratizacion/Transicionpolitica/Rustow_TransitionstoDemocracy.pdf
51. Schmitter P. C. Dangers and Dilemmas of Democracy / P. C. Schmitter // Режим доступу: https://www.academia.edu/10897211/XII_DANGERS_AND_DILEMMAS